

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÉS INFORMATIKAI KAR
GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMFÖLDRAJZ TANSZÉK

A magyar tanya társadalmi-gazdasági folyamatai a zákányszéki tanyavilág példáján

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZAT

Készítette:
Tanács Lejla
Geográfus MSc szakos hallgató

Témavezető:
Dr. Kovács Zoltán
tanszékvezető egyetemi tanár

Szeged
2012. december 18.

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés, problémafelvetés	3
2. A tanya fogalma, szakirodalmi előzmények	5
3. Zákányszék földrajzi jellemzői	9
4. A zákányszéki tanyavilág kialakulása és fejlődése	11
4.1. A tanyavilág kialakulásának történeti előzményei.....	11
4.2. Népesedési folyamatok a szegedi tanyaközségekben a második világháborútól napjainkig	14
5. Empirikus vizsgálatok a zákányszéki tanyak társadalomföldrajzi helyzetéről.....	18
5.1. A vizsgált terület bemutatása.....	19
5.2. A tanyákon élő népesség társadalmi-demográfiai helyzete.....	21
5.3. A tanyak állapota, felszereltsége.....	24
5.4. A tanyai gazdálkodás helyzete.....	28
5.5. Térkapcsolatok.....	34
5.6. Társadalmi élet.....	35
5.7. A zákányszéki tanyagondnokság	36
5.8. A tanya jövőképe és rehabilitációja	37
6. Összegzés	40
7. Felhasznált irodalom.....	42
8. Melléklet	44

1. Bevezetés, problémafelvetés

A tanyáról, erről a sajátosan magyar alföldi településformáról már számos irodalmi munka készült. A tanyai gazdálkodás, a tanyatelepülés térkapcsolatai, a tanyai társadalom jellemzői már ismertek. Azonban viszonylag kevés elemzés szól a tanyák térben elfoglalt helyzetéről. Dolgozatomban egy átlagos tanyatelepülés példáján, Zákányszék község tanyavilágának elemzésével szeretném bemutatni a tanyák jelenlegi állapotát.

Munkám társadalomföldrajzi szempontból elemzi a Zákányszék környéki tanyavilág társadalmi-gazdasági helyzetét. A dolgozat több gondolati egységből épül fel. A tanya fogalmának meghatározása és az idő során folyamatosan végbemenő funkcióváltás bemutatása után először Zákányszék természeti adottságait mutatom be, valamint a tanyavilág kialakulásának történetét fejtem ki. Egy személyesen végzett kérdőíves kutatómunka és a témakörrel kapcsolatban készült interjú is segít a komplex elemzésben. Ezek alapján jellemzem a község külterületét a demográfiai viszonyok, a tanyák állapota, a gazdálkodás jellege és az ott élők térkapcsolatai tükrében. Célom a sokoldalú helyzetfeltárás. Számos történeti, néprajzi adat áll rendelkezésünkre a községgé válás előtti időszakból, viszont Zákányszék tanyavilágának sokoldalú bemutatására az utóbbi évtizedben még nem került sor. A témaválasztásban szerepet játszott, hogy egy a földrajzi szakirodalomból kevésbé ismert település tanyavilágát mutassam be, amelyről nem készült a közelmúltban feldolgozás. Választásomat még a zákányszéki tanyavilághoz és faluhoz való személyes kötődésem is indokolja.

A magyar tanya kulturális érték, szórványok más országokban is megtalálhatóak, viszont ez annyiba különleges számunkra, hogy ez Magyarország egyik egyedi tájértéke. A témakör jelentőségét az is jelzi, hogy hozzávetőlegesen 200 ezer fő él külterületen az Alföldön, ami a hat alföldi megye össznépességének 6 százalékát jelenti. A tanyák földrajzi elhelyezkedése ugyanakkor meglehetősen koncentrált. Csak a Duna-Tisza közti homokhátságon több mint 100 ezer lakos él, megközelítőleg 54 000 tanyán, mely az ország tanyavilágának körülbelül fele (FONT E. 2006). Ezért a mai tanyaproblémák kezelése, megoldása a tanyán élők jövője szempontjából elengedhetetlen, ugyanakkor földrajzilag meglehetősen koncentrált beavatkozást igényel (CSATÁRI B. 2004).

Az évszázadok során sokat változott a tanya képe. A tanyás települések rendszerén belül napjainkban is differenciálódás fedezhető fel. Társadalomföldrajzi elemzésemmel arra vállalkoztam, hogy egy közepes méretű község, Zákányszék mintáján mutassam be a tanyák mai helyzetét, rávilágítva a magyar tanyákat érő kihívásokra. Dolgozatomban az alábbi kutatási kérdéseknek próbálok utána járni:

- Mi történt a tanyasi lakosokkal a rendszerváltozás után?
- Vajon kik a tanyák mai lakói, hogyan szervezik meg életüket, egyéni stratégiáikat?
- Milyen körülmények között élnek a tanyai lakosok, s mivel foglalkoznak?
- Mennyire maradt meg a tanyai gazdálkodás hagyományos szerepe?
- Van-e lehetősége a jövőben tovább élni, fejlődni ennek a településformának?
- Beszélhetünk-e új tanyai reneszánszról?

2. A tanya fogalma, szakirodalmi előzmények

Rendkívül terjedelmesnek ítéltető a tanyairodalom. Már az 1900-as évek elején jelentek meg tudományos munkák a tanya kérdésével kapcsolatban. Nemcsak a településföldrajz foglalkozott a sajátos magyar tanyavilággal, más tudományterületek is képviseltették magukat a témában, mint a szociológia, néprajz- és agrártudomány.

A tanya ősi formája már a 15-16. században megjelent, amikor a magyarság áttért a rideg állattartásról az intenzív állattartásra, amely a magánhasználatban lévő legelőkön indult meg. Így létrejött a tüzelős ól, majd az ember szállására épített kunyhó, végül pedig a ház. Ez bizonyítja, hogy már a török hódoltság ideje előtt megjelentek az első szántóföldi tanyák a mezei kertek létrejöttével¹.

A tanya általános meghatározását Györffy István etnográfus nevéhez köthetjük, mely szerint: „tanya, vagy régebbi nevén szállás alatt a magyar Alföld szétszórt, magányos telepeit értjük, melyek ma a mezőgazdasági munkák, s általában a gazdálkodás középpontjai, régebben pedig a lábas jószág teleltető helyei voltak. A tanya azonban nem önálló településforma, hanem a hozzá tartozó földbirtokkal együtt valamely város, vagy nagyközség függvénye” (GYÖRFFY I. 1937, p. 70). A szociológus Erdei Ferenc lényegében Györffy meghatározását fejlesztette tovább. „A tanya a falvakban és városokban lakó mezőgazdaságnak a határbeli gazdasági telepe – írja Erdei –, amely elsősorban az állattenyésztésnek, de mellette a földművelőmunkának is szükséges határbeli üzemhelye” (ERDEI F. 1976, p. 8). Tehát a tanyát, mint településformát nem különálló egységnek, hanem a mezőváros tartozéktelepülésének vélte.

Korábbi kijelentésekkel ellenétben Mendöl Tibor geográfus eltérően értékelte a tanyás településeket. Véleménye szerint a tanyás településforma elhatárolódik a földrajzi városterülettől, önálló zárt települést alkot: „a tanyák kezdeti, főleg állattartó ólaskert szerepe mindinkább általános gazdasági udvar szerepét kezdi betölteni, a túlnyomóan földművelő gazdaság egész üzemének központjává válik a tanya. Persze maga a gazda sokáig még bent lakik a falu belsőségi házában. Később esetleg ő maga költözik ki, a tanyán azonban kezdettől fogva állandóan lakik valaki, a gazda cselédje vagy fia, azaz a tanya állandóan lakott hely, tehát a tanyavilág önálló

¹ Írásos emlékek bizonyítják az ősi tanya településforma elterjedését. A török kor előtt már minden bizonnyal bírt mezei kerttel a Három város (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét), Szeged, Debrecen.

szórványtelepülésnek, az egyes tanya önálló magános településnek tekinthető” (MENDÖL T. 1963, p. 229).

Beluszky Pál fejtette ki 2001-es művében, hogy a határhasználat változása meghatározó lépés volt a tanyák kialakulását illetően. A mezővárosi kirajzás a tanyákba a 20. század elején ment végbe, amikor a városhatár távolabbi részeit is szántóművelés alá fogták a városlakók. A tanyás gazdálkodási-települési rendszer kialakulásával sikerült a nagy kiterjedésű településhatárokat gazdaságos művelés és a mezővárosi szerkezettel összeegyeztetni. Az alföldi tanyák keletkezését három feltételben határozta meg, melyek a következők: az egyik a belterületről intenzíven hasznosítható és a gazdaságosan nem művelhető nagyságú településhatárok, a másik az intenzív gazdálkodás kényszere, végül pedig a mezővárosból való végleges kitelepedés (falvak létrehozása a távolabbi határrészeken, pusztákon) tiltása. Nem jöhetett létre tanya a közösen használt határrészeken, a gyakorta újraosztásra kerülő határrészeken, a nyomásos rendszerben művelt határrészeken és a szabadfoglalásos-parlagolós művelésben használt határrészeken (BELUSZKY P. 2001).

A 16. századtól a 18. század közepéig az Alföldön mindenütt kialakult a tanya, ahol nem állta útját természeti tényező (árvíz, erdő), és a határhasználat rendje sem tiltotta a folyamatot. Ekkor még csak ideiglenes lakottság volt jellemző, a tanyák állandó lakói csak a majorosok és cselédek voltak. A II. József-kori első katonai térképfelvételen jelentős számú tanyaival rendelkezett Szeged, hasonlóan mint Békéscsaba, Békés, Hódmezővásárhely stb. A 18. század közepétől a 19. század közepéig a települések határában ment végbe a tanyásodás, és benépesültek a tanyák. A 19-20. század fordulójától az 1945-ös földosztásig folyamatosan növekedett a külterületi lakosok száma, az alföldi megyék népességének 30 százaléka élt tanyán. (BECSEI J. 1999).

A hagyományos alföldi tanyarendszer a második világháború után pusztulásnak indult az erőszakos politikai-hatalmi beavatkozások hatására. A mezőgazdaság szocialista átszervezése nyomán tanyák néptelenedtek el, mivel 1960-86 között külterületi építési tilalmat rendeltek el. A szakszövetkezeti üzemformának köszönhetően elsősorban a Duna-Tisza közén tovább tudtak élni. 1990 után kissé növekedett a tanyaépítési kedv, azonban régi funkciójának lényeges vonásait elvesztette, amelyben szerepet játszott az is, hogy a városból kiköltözők száma a szuburbanizáció nyomán

növekedett. Becsei József szerint az új tanyáknak legalább három típusát kell elkülöníteni:

- farmtanyák: fő célja az árutermelés, általában bér munkaeerőt is foglalkoztatnak, tulajdonosuk nem a farmon lakik, hanem a zárt településben lévő lakásában;
- családi gazdálkodásra berendezkedő, újonnan születő tanyák: önellátásra épülnek, fő tevékenységi körük a tanyai gazdálkodás, s a tulajdonos végzi a munkát gyakran a család többi tagjával együtt;
- meglévő tanyák, amelyek két alcsoportra bonthatók:
 - vegetáló tanyák, amelyek belátható időn belül megszűnnek (a tulajdonos halálával),
 - megújulásra képes tanyák (BECSEI J. 2004).

Egy másik megközelítés szerint a mai tanyák lényegében négy funkcióval definiálhatók. Az első a kizárólag lakáscélú hasznosítás, amely főleg az idősebb generációra jellemző. Ehhez hasonló rendeltetésű a hobbytanya is, amikor a közeli településen élő tulajdonos hétvégi pihenőhelyeül szolgál a tanya. A harmadik funkció a gazdasági szerepkör, amely a területszerzéssel feléledhet; és végül terjedőben az idegenforgalom, amely sok tekintetben feltáratlan esélyekkel rendelkezik (GÖGÖS Z. 2010). A kutatás során fölmerülő kérdés, hogy vajon a zánkányszéki tanyavilágra is vonatkozik ez a négyes felosztás?

A tanyák sokak álláspontja szerint a leghátrányosabb településformák. Távol vannak a közintézmények, a munkahely, a szociális ellátás, a tanyagondnoki szolgálat, emellett az infrastruktúra (gáz, csatorna stb.) színvonalában is van kivetni való. Mindazonáltal ha az ivóvízkészletek csökkenését, a fosszilis tüzelőanyagok növekvő hasznosítását, a klímaváltozás hatásait és az emberiség folyamatosan bővülő fogyasztási igényeit nézzük, a jelenkori urbanizációs folyamatok nem fenntarthatóak. Alternatívaként egy új szemléletmód szükséges, s ez az ökológiai gondolkodás. Hatására a tanyák felértékelődhetnek és az önellátásnak, a környezetkímélő területhasználatnak egyre nagyobb szerep juthat. Ebben elengedhetetlen a tanyán élők segítése, összefogása, hiszen a hagyomány megőrzését és a fejlődést fenn kell tartani, hogy a környezet ne pusztuljon tovább, és hatékony legyen a gazdaság működése (FALUDI E. 2010).

Napjainkban megfigyelhető, hogy a tanyás térségeken egyre hangsúlyosabbá válik a biogazdálkodás. Az ökológiai gazdaságokban hagyományos növényeket termesztnek és őshonos állatokat tartanak. A növényvédő szereket mellőzik, tisztán biológiai termékeket állítanak elő, ami a korábbi agrártermeléshez képest jóval nagyobb értéktermelésre képes (RENDEK L. 2006).

Mivel a gazdálkodás a tanyák egyre nagyobb részénél válik csupán kiegészítő tevékenységgé, ezért szükség van új vállalkozásokra, hogy a nem élethivatás szerűen gazdálkodók számára is biztos megélhetést nyújthassanak a tanyák. Ilyen új funkció lehet a speciális termékek előállítására szakosodott családi vállalkozások, kisüzemek megjelenése. A tanyákon feldolgozott termékek támogatását és népszerűsítését fokozni kell, amely a turizmust és a gazdaságok növekedését is felpezsdíti. Különböző pályázatok – uniós és hazai források egyaránt – már ma is segítik a tanyagazdák munkáját, hogy a tanyák életképesek legyenek a jövőben is (GÓGÖS Z. 2010).

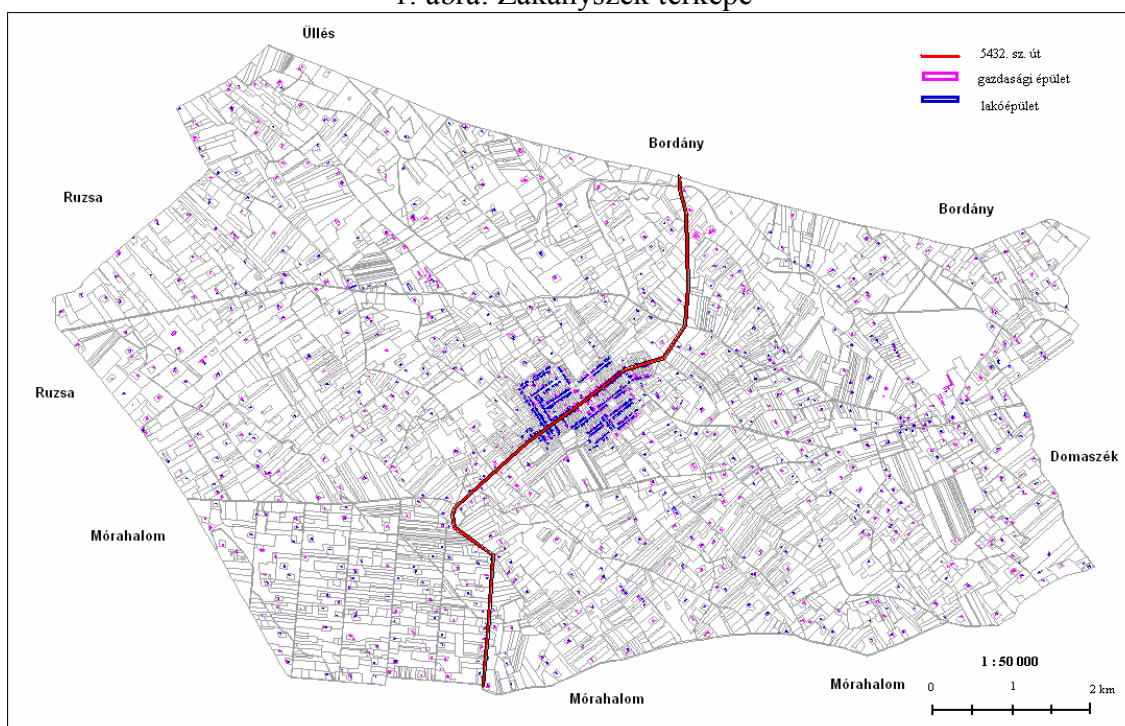
Végül az FVM Vidékfejlesztési Programok Főosztálya vezetőjének, Font Erzsébet szavaival zárnám bevezető gondolataimat: „Mit jelent számomra a tanya? TANYA... TANYA... és miközben mondogatom magamban a szót, egyszer csak elmarad egy hang és azt hallom: ANYA! És egyszerre minden olyan világossá válik! Igen, a tanya ugyanolyan védettséget jelent, mint amit anya jelentett számomra. A meghitt együttlétet, a természet békéjét!” (FONT E. 2006, p. 111)

3. Zákányszék földrajzi jellemzői

Zákányszék az Alföld nagytájon belül a Duna-Tisza közti homokhátság DK-i oldalán helyezkedik el, s a Kiskunsági-homokvidékhez, ezen belül a Dorozsma–Majsai-homokhát kistájhoz tartozik (KEVEINÉ B. I.– GULYÁS Á. 2001).

A település északon Bordány községgel, északnyugaton Ülléssel határos. Nyugaton Ruzsa, délen Mórahalom határolja. Délkeleten Domaszék, végül keleten Kiskundorozsma a szomszédja (1. ábra).

1. ábra: Zákányszék térképe

Forrás: Mórahalmi Körzeti Földhivatal, 2010

A község közlekedési gerincét az 5431. sz. Domaszék-Ruzsa és az 5432. sz. Bordány-Mórahalom összekötő utak alkotják. Zákányszék összterülete 6606 hektár, a belterület csupán 392 hektár, mintegy 6 százalék, a külterülete pedig 6214 hektár². Domborzatát tekintve az átlagos tengerszint feletti magasság 92-98 m (KEVEINÉ B. I. – GULYÁS Á. 2001).

Zákányszék vízrajzi viszonyára jellemző, hogy felszíni vizekben szegény, a felszín alatti vizek közül pedig a talajvíznek, a mélységi- és rétegvíznek van szerepe.

² KSH népszámlálási adat, 2001

Felszíni vizek szempontjából a mesterségesen alkotott vízrendezéseket megelőzően csak időszakos vízborítás volt. Napjainkban a területet belvízelvezető csatornák hálózák be, amely a Hátságról érkező talajvizeket gyűjti össze. A legjelentősebb szerepet a Domaszéki-főcsatorna játsza, mely áthalad a Lódri-tavon. A csatorna kis szikes medencéken halad keresztül, melyeket szántóföldek határolnak. A homokhátak közötti völgyekben időszakosan vízzel borított területek – nedves laposok, semlyékek – helyezkednek el (DURÓ A. 2011).

A talajok szikesedése jellemző a vidékre, amely a vízháztartás évszakos változásával van kapcsolatban. A felszín alatti vizekről elmondható, hogy a talajvízszint folyamatosan csökken, amely veszélyezteti a növénytermesztést. 2-300 m mélységben találunk jó vízáradó rétegeket, amely a lakossági ivóvíz ellátást szolgálja (KEVEINÉ B. I.-GULYÁS Á. 2001).

Szeged és környékének – ideszámítva Zákányszéket is – legkifejezőbb jellemzője a száraz, forró nyár. A napsütéses órák száma meghaladja a 2100-at. Ez a körülmény igen kedvező a növénytermesztés szempontjából. A legmelegebb hónap a július, középhőmérséklete 21-22 °C, a leghidegebb a január -1-(-2) °C középhőmérséklettel. A csapadék évi összege 560-590 mm. Legtöbb eső a nyár elején, júniusban hull, míg a január, február a legszárazabb hónap (KEVEINÉ B. I.- GULYÁS Á. 2001).

A település talajadottságait tekintve a genetikai talajtípusok közül a homoktalaj a legmeghatározóbb, főleg a korábbi buckafelszíneken. A kicsiny szintkülönbségek ellenére is hihetetlen sokszínűség jellemzi a formakincset: szélfújta hátak, a partosabb részeken időszakosan vízzel borított semlyékek, amelyek lehetővé tették az istállózó és legeltető állattartást. A zákányszéki szántóföldek igen változatosak, a barnás homoktalajtól a szikeseken át a mozgatott homokig minden változat előfordul, így a korábbi generációk tapasztalatára szükség van ahhoz, hogy igazán hatékony legyen a művelés (KEVEINÉ B. I.- GULYÁS Á. 2001). A zákányszéki termőföld mezőgazdasági művelésre igen alkalmas.

4. A zákányszéki tanyavilág kialakulása és fejlődése

Ahhoz, hogy egy tanyaközségről pontos, átfogó képet kapjunk a történelmi előzményeivel is tisztában kell lennünk. A tanyaközség külterületi lakosai már nemcsak az anyaváros vonzásában élnek; életükben a tanya, a falu és az anyaváros vonzása a meghatározó. A történelmi elemzés rávilágít a tanyarendszer kialakulására, fejlődésének tényezőire. A tanyák változásokhoz való alkalmazkodása alapjaiban határozta meg a lehetőségeiket, létüket, avagy pusztulásukat. Több tényező is hatással lehetett fennmaradásukra vagy megszűnésükre, úgymint a gazdaság, a kultúra, a társadalmi környezet vagy a különböző politikai döntések. A továbbiakban e változásokat mutatom be Zákányszék község tanyasi múltján.

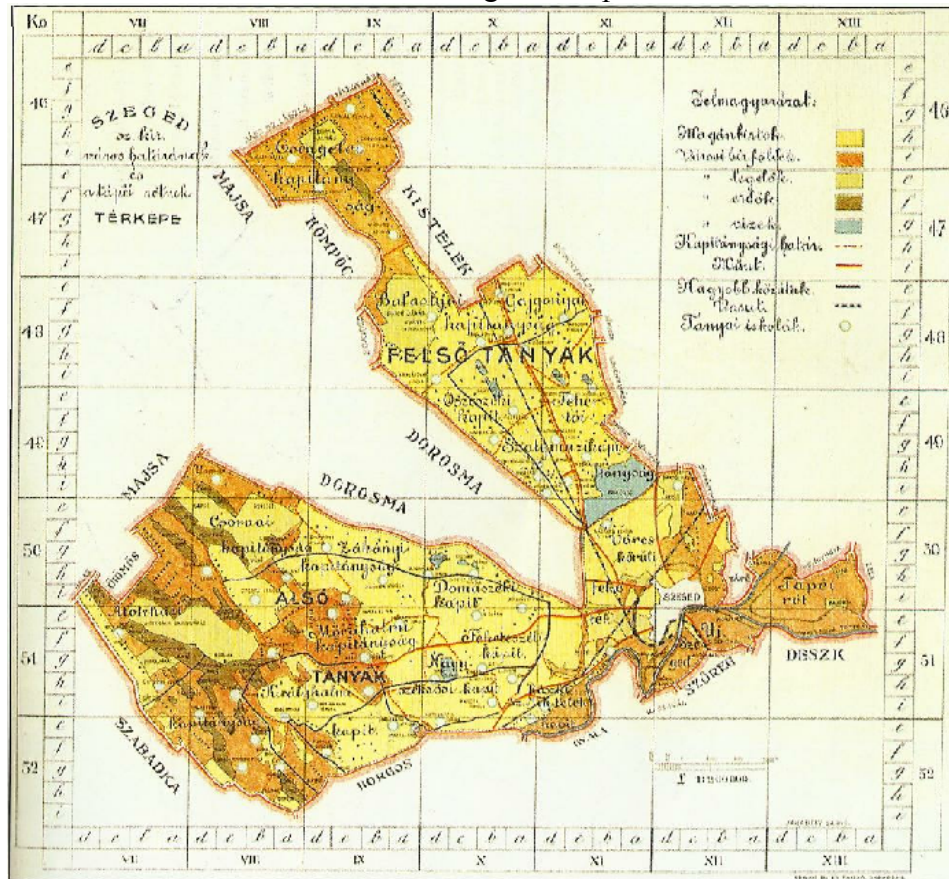
4.1. A tanyavilág kialakulásának történelmi előzményei

A középkortól kezdődően Szeged városa volt a Dél-Alföld területén elhelyezkedő homokpuszta birtokosa és használója. Mátyás király 15. században íródott adománylevelében engedélyezte a szegedi lakosoknak, hogy a Duna-Tisza közén és a kunok által elfoglalt pusztákon szabadon használjanak minden olyan földet, melyet korábban is használhattak az ország uralkodójának engedélyével. Ezekre a területekre igényt tartottak a városlakók és a kunok is (SZÜTS M. 1914).

Az első írásos emlék az 1570. évi összeírásból származik a zákányszéki határ benépesedésével kapcsolatban. A szegedi szandzsák által készített felsorolásban szerepel a város területeinek neve, a pusztákon lévő szállások és tulajdonosok neve. A török kiűzését követően a városnak a 18. század végére 142.000 kataszteri hold területe volt. A Habsburgok rendezni kívánták a birtokviszonyokat, hiszen Szeged városa sajátjának tekintette a korábban közösen használt homokpusztákat, melyet a menekülő kunok befogadásával magyarázott. 1702-ben I. Lipót király a Német Lovagrendnek adományozta a kun földeket. Következésként hosszantartó vita vette kezdetét. A két fél között kialakuló birtokvita rendezését pereskedéssel zárták le a bécsi egyezségben 1725-ben. Szegednek le kellett mondania Dorozsma területéről. Így a beékelődő terület két nagy egységre tagolta a területet: Alsóvárosi és Felsővárosi pusztákra (JUHÁSZ A. 1992). III. Károly 1731-ben Szegednek adományozta Zákányt más pusztákkal együtt.

Zákány az Alsótanya részét képezte³ (2. ábra). Zákányszék település magterületét a Zákányi kapitányság jelentette. A község hasonló fejlődésen ment át, mint a szomszédos.

2. ábra: Szeged térképe

Forrás: Szűts Mihály, Szeged mezőgazdasága, 1914

Szeged esetében övezetes határhasználatról beszélhetünk. A várostól távolodva a következő zónák különíthetők el:

- magánbirtokban lévő szőlők és kertek,
- közös tulajdont képező belső legelők,
- alsó- és felsővárosi feketeföldek,
- egyéni tulajdonban lévő kaszálók,
- közösen birtokolt külső legelők (JUHÁSZ A. 1975).

³ 1731. május 11-én kelt III. Károly oklevele, melyben Szegednek adományozza Kistelek, Röske, Zákány, Kereset, Csorva és Öttömös pusztákat (Csongrád megyei Levéltár).

A 18. században a kaszálóövezet fokozatosan magánkézbe került, a város tanácsa engedélyezte a földfoglalást, ezáltal az építkezést is a területen. A kezdeti változás nem érintette még a külső legelőt. A gazdálkodásra a külterjes állattenyésztés és a szőlőművelés volt jellemző a pusztákon. A 19. századra megnövekedett a tanyás építkezések száma és megindult az állandó kiköltözés folyamata a határhasználat átrendeződésének köszönhetően. Nemcsak közvetlenül Szeged mellé telepedtek le a lakók, hanem a várostól távolabb fekvő részeken, 15-20 km-re lévő kaszálókon is építkeztek (FODOR F. 2001).

A szegedi földekre az elaprózott birtokszerkezet volt a jellemző a 19. század elejére, amire a városi hatóságok is figyeltek, és 1834-től csak a 25 kataszteri holdnál nagyobb területen engedélyezték az építkezést. Ami érdekesség viszont, és csak szegedi sajátosság, hogy nemcsak cselédek és kapások éltek kinn a tanyákon, hanem már ekkor voltak olyan földbirtokosok, akik városi házzal nem rendelkeztek. „A hagyományos >>városi ház-tanya<< kétlakiság Szeged határában sohasem volt olyan tartós, mint más tanyás városok esetében” (DURÓ A. 1989, p. 21).

A 19. században kimutatható gyors népességnövekedésnek több oka volt:

- a tanyák természetes szaporodása nagyobb volt az ország többi területéhez viszonyítva;
- folyamatos volt a bevándorlás, főleg a terület kiváló mezőgazdasági adottsága miatt;
- a szokással ellentétben a bevándorlók nem rendelkeztek városi házzal, csak tanyával (BAJMÓCY P. 2001).

Az 1879. évi Nagyárvíz is hatással volt a tanyásodásra. Nagy népességkirajzás indult meg a szegedi tanyavilágban. Sokan tanyájukra menekültek az árvíz elől, vagy kinn élő rokonaiknál húzódtak meg. Többen közülük hosszabb időre kint is maradtak, nemcsak a pusztító árvíz idejére. 1869-ben 2237 fő élt Zákányszék területén. Ez a szám a századforduló idejére elérte a 3237 főt, majd 1941-re a 3571-et. Tehát a 20. századra hirtelen jelentősen, ezer fővel megnőtt a tanyán élők száma, ezt követően pedig egy lassulási tendencia fedezhető fel (OZSVÁTH G. D. 2001).

4.2. Népesedési folyamatok a szegedi tanyaközségekben a második világháborútól napjainkig

Zákányszék 1949-ben vált önálló településsé. A háttérben politikai döntés húzódott. Az akkori hatalom egyik célja az volt, hogy az alföldi mezővárosok tanyás részeiből önálló települést alakítson ki. A másik, hogy a tanyarendszert fokozatosan felszámolja. Így a mezőgazdaság szocialista átszervezésének útjába semmi sem állhatott. 1945-1960 között 121 új községet hoztak életre az Alföldön. A termelőségvetkezetek megszervezésével és a községesítéssel a tanyafejlődés útja megtört. A külterületre való kitelepedés helyett a kijelölt faluközpontokba költöztették az embereket. Ennek az lett a következménye, hogy a tanyákon soha nem látott mértékű népességfogyás indult meg. A téjesítés kudarcát követően ez megállt, viszont nem tudott a tanya úgy fejlődni mint korábban. Visszaállt a korábbi elaprózott birtokszerkezet, az 1986-ig érvényben lévő tanyaépítési tilalom csak rontott a helyzeten (BAJMÓCY P. 2001).

Zákányszék községről szóló első hivatalos adat az 1960. évi népszámlálásból származik. A legutóbbi népszámlálást 2011-ben tartották Magyarországon, mivel azonban ezekhez az adatokhoz még nem férünk hozzá, ezért a 2010-es statisztikai adatokkal kell számolnunk. A közigazgatási önállóság elnyerésekor Zákányszék a legnagyobb tanyásközségek közé tartozott, s a lakosok 94,0 százaléka élt külterületen (*1. táblázat*).

A táblázat alapján megállapítható, hogy 1949-1990 között a község népessége folyamatosan csökkent (2,2%). A többi tanyaközség esetében nagyobb volt a változás. 1960-tól a szövetkezetek létrehozásával a tanyás településrendszer folyamatosan felszámolódott. A tsz-szervezés következményeként az ország mezőgazdasági területeiről erőteljes elvándorlás indult meg a nagyvárosok felé, ez alól nem voltak kivételek a tanyás települések sem. Az 1960-ban elrendelt építési tilalom hatására nem épülhettek új tanyák. A lakók vagy beköltöztek az anyatelepülésre, vagy a szocialista iparvárosokba vándoroltak. Az ekkorra felerősödő urbanizációs folyamat eredményeként Zákányszék népessége is fogyott (BAJMÓCY P. 2001). Ez alól kivétel a táblázatban feltüntetett Szatymaz, ahol népességnövekedés volt megfigyelhető ebben az időszakban.

1. táblázat: A belterületi lakosok és a külterületen élők arányának változása a szegedi tanyaközségekben (1949-2010)

		Ásotthalom	Balástya	Domaszék	Mórahalom	Ruzsa	Szatymaz	Zákányszék
1949	Össznépesség (fő)	8062	6369	4338	6732	4469	3897	3468
	Belterületen élők (%)	4,7	9,4	-	20,8	3,8	6,4	6,0
	Külterületen élők (%)	95,3	90,6	100,0	79,2	96,2	93,6	94,0
1960	Össznépesség (fő)	6542	5722	3955	6142	4103	4007	3393
	Belterületen élők (%)	8,5	10,1	0,3	29,3	7,4	11,2	9,3
	Külterületen élők (%)	91,5	89,9	99,7	70,7	92,6	88,8	90,7
1970	Össznépesség (fő)	5944	5170	3583	5864	3581	4025	3257
	Belterületen élők (%)	16,0	16,2	7,4	40,4	10,9	20,9	14,7
	Külterületen élők (%)	84,0	83,8	92,6	59,6	89,1	79,1	85,3
1980	Össznépesség (fő)	5009	4374	3313	5869	3062	3781	3015
	Belterületen élők (%)	34,0	26,9	22,3	59,4	24,1	30,7	31,1
	Külterületen élők (%)	66,0	73,1	77,7	40,6	75,9	69,3	68,9
1990	Össznépesség (fő)	4106	3732	3178	5532	2709	3469	2698
	Belterületen élők (%)	49,5	35,4	41,6	70,1	48,4	46,9	46,5
	Külterületen élők (%)	50,5	64,6	58,4	29,3	51,6	53,1	53,5
2001	Össznépesség (fő)	4379	3663	4169	5474	2798	4280	2801
	Belterületen élők (%)	53,9	37,2	50,0	72,6	55,8	50,1	50,6
	Külterületen élők (%)	46,1	62,8	50,0	27,4	44,2	49,9	49,4
2010	Össznépesség (fő)	4063	3546	4850	6036	2608	4751	2831

Forrás: a számítások a TeIR népszámlálási adatai alapján készültek – az 1949-es, 1960-as, 1970-es, 1980-as, 1990-es, 2001-es adatok a lakónépességre vonatkoznak, a 2010-es az állandó népességre, 2010-re bel- és külterületi adat nem áll rendelkezésünkre

Megfigyelhető, hogy a Szeged közvetlen közelében lévő tanyás községek népessége kevésbé csökkent, mint a távolabb eső községeké (pl. Ásotthalom, Ruzsa). 1960-1970 között 136 főt tett ki Zákányszék népességfogyása, mintegy 4 százalékos csökkenést jelentett. Ez az érték a többi tanyaközséghez viszonyítva azonban még mindig kedvezőnek volt mondható. A figyelembe vett településeken átlag 7,6 százalék volt a népességveszteség az 1960-as években. Szatymaz értéke tehát javít az átlagon.

1980-ra a település lakónépessége alig haladta meg a 3000 főt, hiszen további 7,5 százalékkal csökkent a település népességszáma. A többi település értékével (9,9%) összevetve ez a népességfogyás még mindig mérsékeltebb volt, viszont a különbség csökkent a korábbi évtizedhez képest.

A tanyaközségekben az 1980-as években még mindig a természetes fogyás volt a jellemző, ahogyan az ország egész területén. Zákányszéken 316-an születtek és 458-an haltak meg az évtized során. A település lélekszáma 317 fővel, azaz 10,5%-kal csökkent. A táblázatban feltüntetett településátlag is hasonló értéket mutat (10,4%). Ruzsa hasonló mértékben, viszont Ásotthalom, Balástya gyorsabban fogyott. Viszont a Szegedhez közeli, jó forgalmi helyzetű Domaszék, Mórahalom és Szatymaz népessége nőtt. Arányait tekintve ebben az évtizedben volt a legnagyobb a népességcsökkenés az érintett településeken.

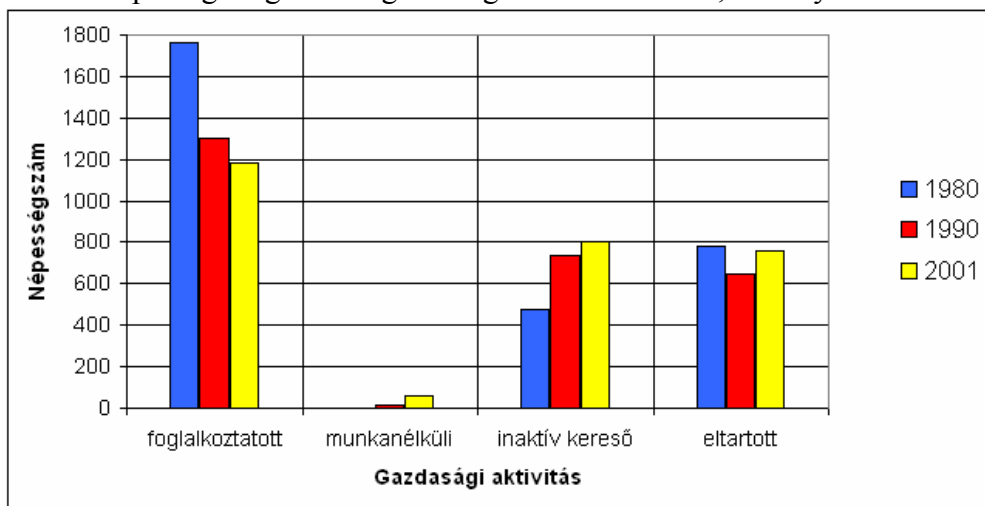
Zákányszéken 1990 és 2001 között fordulat állt be, ismét növekedett a lakosságszám 3,8%-kal, bár a vizsgált települések esetében ez az érték magasabb volt (10%). Ebben az évtizedben a Szeged közelében elhelyezkedő települések felértékelődtek a szuburbanizáció hatására. A város közvetlen vonzáskörzetében található községek, elsősorban a szuburbanizáció révén jelentős népességyarapodásra tettek szert (DURÓ A. 2001). Főként a könnyen elérhető települések kerültek előtérbe (pl. Domaszék, Szatymaz), hátrányt szenvedtek a kedvezőtlen forgalmi helyzetben lévő falvak (pl. Balástya). A belterületi lakosok aránya megelőzte a külterületen élőkét, utóbbiak aránya 53,5%-ról, 49,4%-ra csökkent. Az 1949-2001 közötti időszakot nézve 44,6 százalékos népességfogyás figyelhető meg Zákányszék külterületén. A vizsgált települések közül ma már egyedül Balástyán magasabb a külterületen élők száma, a belterületen lévők számához viszonyítva.

A statisztikák szerint 2001-2010 között újabb 102 fővel növekedett a falu lélekszáma, tehát ebben az időszakban is az előző évtized meghatározó folyamatai (szuburbanizáció) érvényesülnek. Az eredmények szerint 49,4% Zákányszék tanyavilágban él, 50,6% pedig a belterületén⁴. A városból kiköltözők a kedvezőbb forgalmi helyzettel rendelkező településekre költöznek, néhány kilométer is szerepet játszik döntésükben. A község növekedési ütemét tekintve megelőzi Ásotthalomot és Ruzsát, Balástyához hasonló helyzetben van, Domaszéktól, Mórahalomtól, Szatymaztól pedig elmarad.

⁴ TeIR népszámlálási adat 2001

A zákányszéki népesség gazdasági aktivitás szerinti összetételében az elmúlt három évtized alatt jelentős változások mentek végbe az országos társadalmi-gazdasági folyamatok hatására (3. ábra).

3. ábra: A népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint, Zákányszék 1980-2001

Forrás: TeIR népszámlálási adatok

Míg Zákányszéken 1980-ban a népesség 57,5%-a volt foglalkoztatott, 28,5%-a eltartott, 15,7%-a pedig inaktív kereső, addig 2001-re a foglalkoztatottak aránya 42,1%-ra, az eltartottaké 26,9%-ra csökkent, s az inaktívak tették ki a népesség háromtizedét. A diagramról az is jól leolvasható, hogy a foglalkoztatottak száma folyamatosan csökkent 1980-2001 között. Az inaktívak mellett a munkanélküliek száma is folyamatosan nőtt, ugyan mindhárom időpontban csekély hányadot képviseltek. 1980-ban nem volt nyilvántartott munkanélküli, 1990-ben 17, 2001-ben 61 munkanélkülről beszélhetünk. Az eltartottak aránya az utóbbi három évtizedben jelentős mértékben nem változott (1980 25,8%, 1990 24%, 2001 26,9%). Ellenben az aktív keresők aránya az évek folyamán fokozatosan nőtt, ez is mutatja az évek során bekövetkezett gyors előregedést.

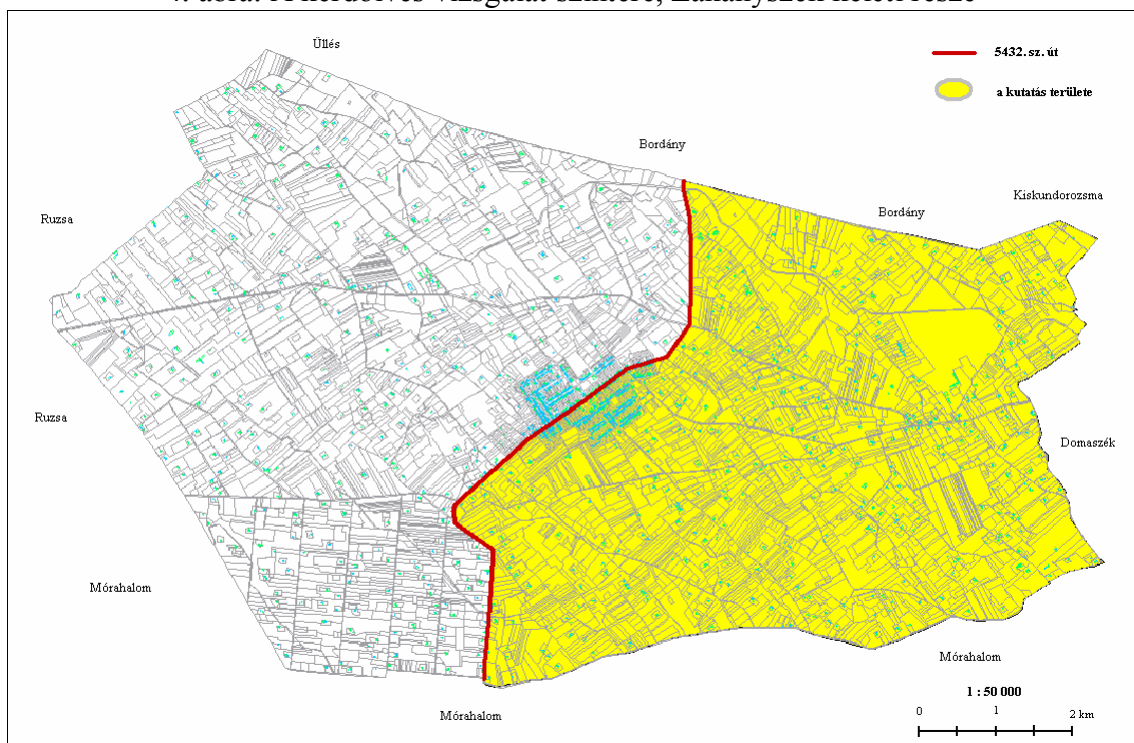
A legutóbbi népszámlálás alapján 2728-an vallották magukat magyar nemzetiségűnek és 9 fő vallotta magát kisebbséghez tartozónak (4 német, 3 román, 1 szerb, 1 szlovák). Az utóbbi érték valószínűsíthetően magasabb a külföldről érkező vendégmunkások miatt.

A népesedési adatok tükrében Zákányszék átlagos tanyaközségnek tekinthető.

5. Empirikus vizsgálatok a zákányszéki tanyák társadalomföldrajzi helyzetéről

A társadalomföldrajzi elemzések számára általában a rendszeres időközönként tartott népszámlálások eredményei adnak adatsort. Viszont ezek csak tíz évente nyújtanak pontos információt, s a településhatáron belüli aktuális folyamatok feltárására is kevésbé alkalmasak. Ennek eredményeként vállalkoztam arra, hogy személyesen adatfelvételt készítek Zákányszék külterületéről kérdőíves módszerrel és egy interjú által. Segítségével a tanyán élők demográfiai helyzetét, életkörülményeit kívánom feltárni, a gazdálkodás, az infrastruktúra fejlettsége, a környezeti adottságok és a térkapcsolatok elemzése mellett. Az adatfelvétel 2011. október 15-november 30. és 2012. március 1-31. között készült. A felmérés nem az egész zákányszéki külterületre irányult, csak a településen áthaladó 5432. számú Bordány-Mórahalom közötti úttól keletre fekvő területet vizsgáltam (4. ábra). A kérdésekre a választ minden esetben a tanyán élő család egy felnőtt tagja adta. Csak az állandóan lakott tanyákra irányult a felmérés. Dolgozatom függelékében megtekinthető a kérdőív (1. melléklet). A riport 2012. október 30-án készült egy helyi tanyagondnok hozzájárulásával.

4. ábra: A kérdőíves vizsgálat színtere, Zákányszék keleti része

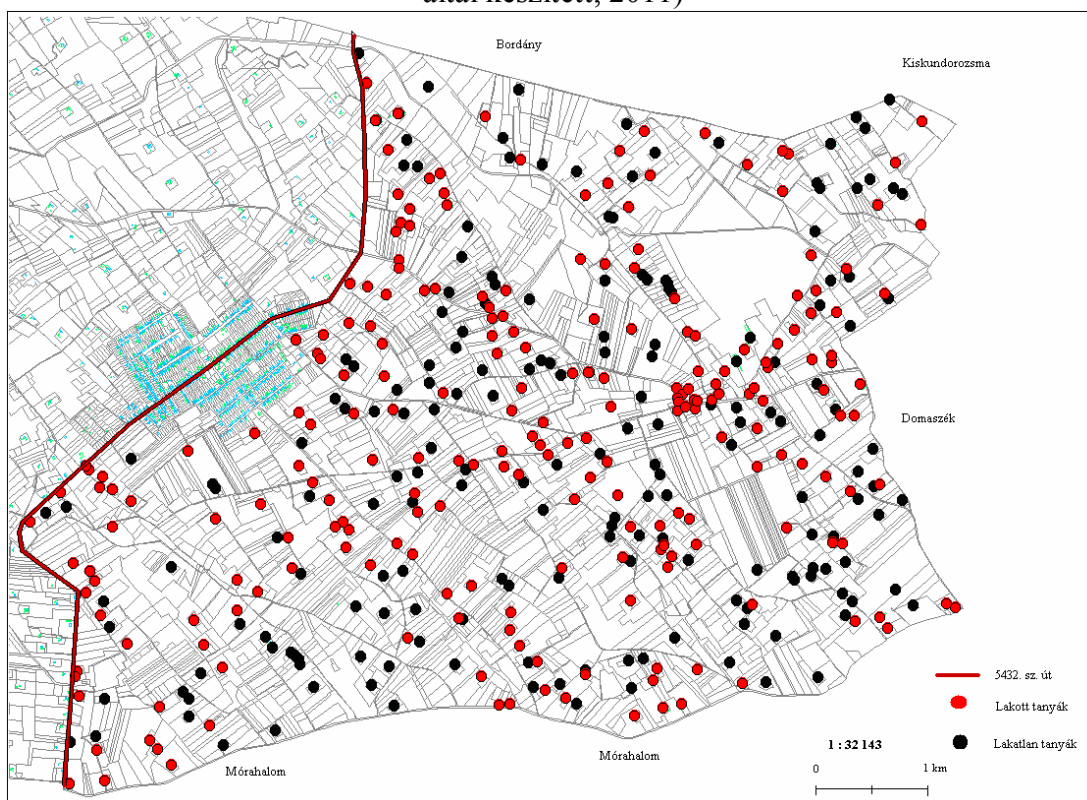
5.1. A vizsgált terület bemutatása

A tanyavilág térbeli szerkezetét nézve az északi részen helyezkedik el a hagyományos településhatár, ami egykor az anyatelepülés (Szeged) földjeit választotta el Dorozsmától. A vizsgált területtől keletre a domaszéki, délre pedig a mórahalmi határ helyezkedik el. A településhatár fiatalnak mondható, mivel Zákányszékhez hasonlóan keletkezett. A térképen szembetűnik, hogy a kutatási területen a legtöbb zákányszéki tanya a szabálytalan szórványok típusába sorolható, azonban találkozhatunk tanyautcákkal, sortanyákkal valamint bokortanyákkal is.

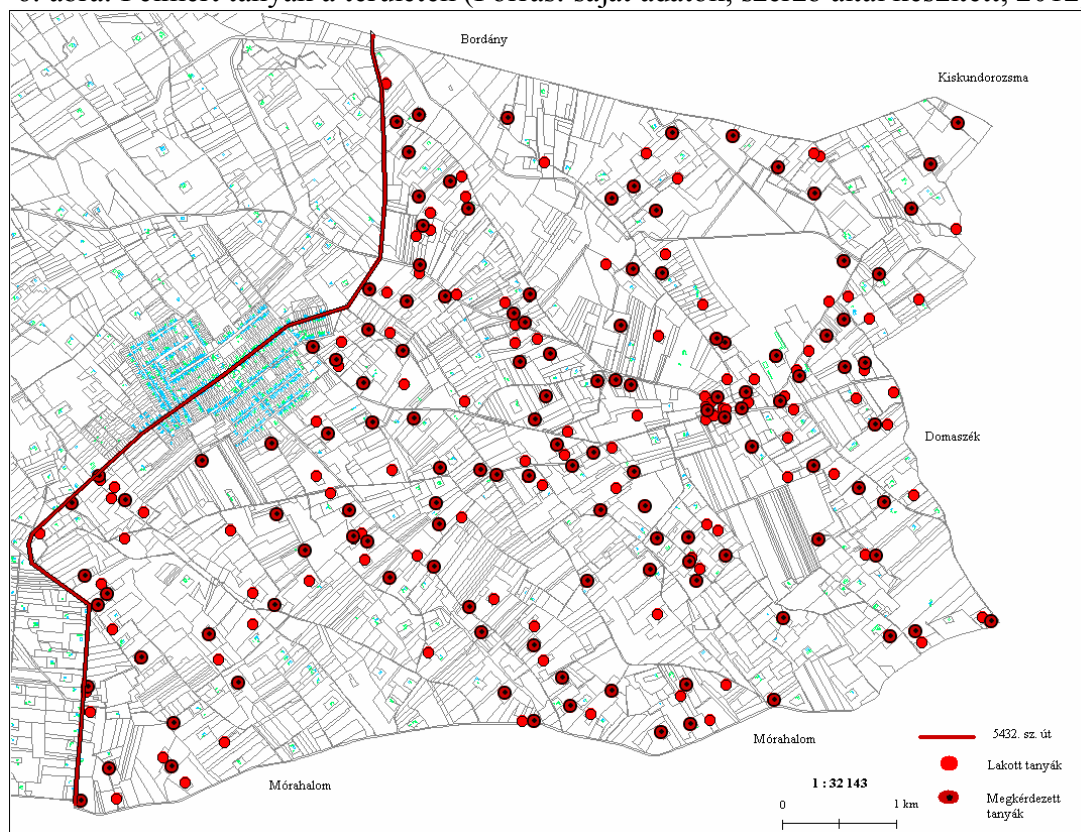
A község teljes külterületét tekintve a keleti részen még viszonylag sűrű tanyahálózattal találkozunk, ami egyre ritkábbá válik nyugat felé haladva. Ez annak köszönhető, hogy a Zákányszékre telepedők túlnyomó része Szeged-Alsótanyák szülötte volt, ezáltal a szegedi tanyavilág településszerkezeti és építészeti hagyományait erőteljesen őrzi a külterület. Elsőként a mai faluközpont és a domaszéki határ között elhelyezkedő területet vették használatba. Az anyavárostól távolabb található kaszálóövezetet csak később vették művelés alá (KOVÁCS CS.-TOLNAI V. 2001).

A vizsgált területen napjainkban 422 tanya található. Ebből 230 állandóan lakott, 192 pedig lakatlan (5. *ábra*). A lakott tanyák közül random választási módszerrel 125 tanyán élő család helyzetét vizsgáltam meg (6. *ábra*). A kérdőíves felmérés ilyen módon az állandóan lakott tanyák 54 százalékán történt meg.

5. ábra: A terület lakott és lakatlan tanyái (Forrás: Zákányszéki önkormányzat, szerző által készített, 2011)

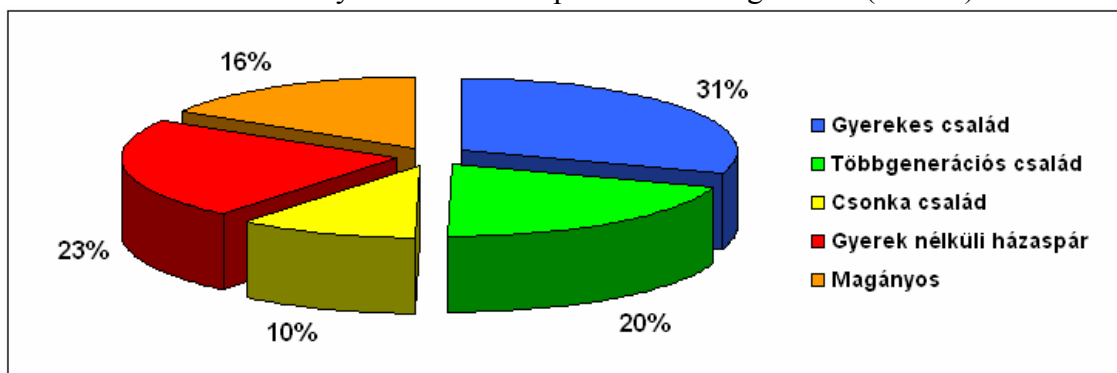
6. ábra: Felmért tanyák a területen (Forrás: saját adatok, szerző által készített, 2012)

5.2. A tanyákon élő népesség társadalmi-demográfiai helyzete

A vizsgált tanyavilág lakosainak száma 359 fő, akik 125 családot alkotnak. A tanyán élők mintegy 30 százaléka sorolható abba a családtípusba, ahol a két szülő és egy vagy több gyerek él egy háztartásban (7. ábra).

7. ábra: A tanyai háztartások típus szerinti megoszlása (N=125)

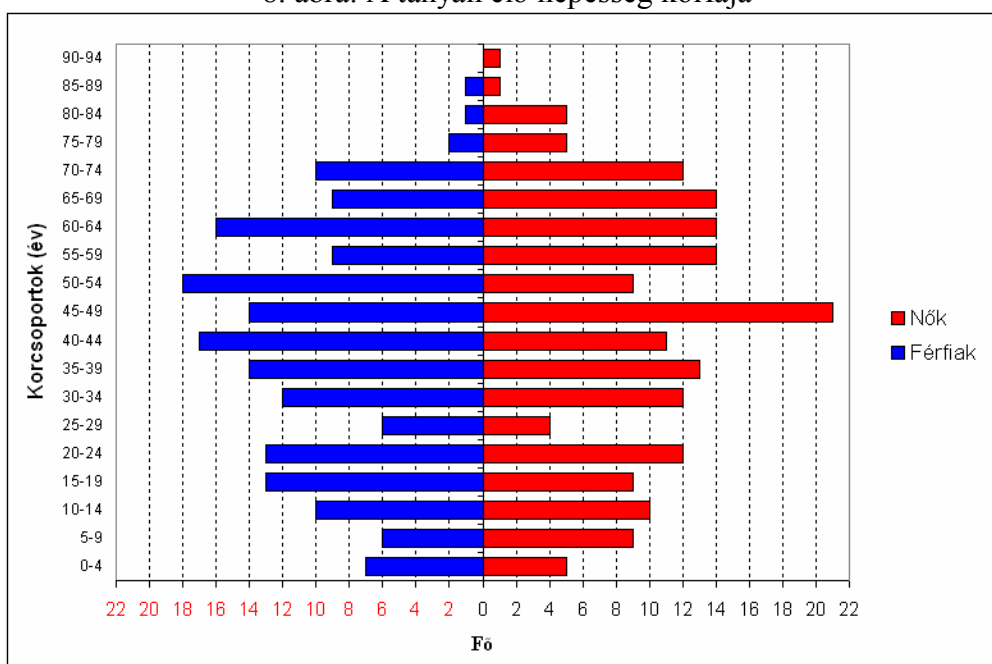
Forrás: saját adatgyűjtés, 2011-2012

A területen minden ötödik családra jellemző a többgenerációs modell, amelyekben az idős szülő, vagy szülők, felnőtt gyerekükkel élnek egy fedél alatt, egy háztartásban. Ez a hagyományos tanyai családmodell megjelenése napjainkban. A felkeresett tanyákon közel 23 százalék azon középkorú vagy idősebb házaspároknak az aránya, akik gyerek nélkül élnek, mert a gyerek(ek) már elhagyták a családi házat. Minden hatodik tanyának egyetlen lakója van, ebből 80 százalékuk nyugdíjas korú, 20 százalékuk pedig mezőgazdasággal foglalkozó középkorú férfi. Ezen tanyák jövője megkérdőjelezhető, pont az idős tulajdonosok, illetve a házak leromlott állapota és alacsony komfortfokozata miatt. A megkérdezett családok 10 százaléka tartozik a csonka családok kategóriába, többen közös háztartásban élnek házastársi vagy élettársi kapcsolat nélkül. Ez nem feltétlenül az egy szülő és gyerek(ek) családmodellt takarja, sok esetben meghatározó (54%) nyugdíjas korú személy jelenléte. A kérdőívezésbe bevont tanyák mintegy 36 százalékában nevelnek kiskorú gyereket, míg további 10 százalékában élnek nagykorú fiatalok szüleikkel egy fedél alatt. A vizsgált területen az egy- (45,2%) és kétgyerekes (40,3%) családmodell a jellemző, kevés háromgyerekes (13,9%) család van.

A műutak távolsága és a családok típusa között olyan összefüggés vonható, hogy a nemrégiben családot alapított fiatal tanyán élő házaspárok az országutak szomszédságában élnek nagyobb arányban. Ettől távolodva a hatvan évnél idősebb korosztály aránya nő.

A kutatásban részt vett 125 tanyán 178 férfi és 181 nő él összesen, csekély nőtöbbség figyelhető meg, de a különbség szinte elhanyagolható (8. ábra). A tanyai népesség korfáját vizsgálva észrevehetjük, hogy nem egyenletesen oszlik meg a nők és férfiak aránya.

8. ábra: A tanyán élő népesség korfája

Forrás: saját adatok, 2011-2012

A két nem létszámában jelentős eltérés mutatható ki a 15-19, 40-44 és az 50-54 éves korosztálynál, ahol kimagasló férfیتöbbség jelenik meg. Jelentős nőtöbbség az 5-9, 45-49, 55-59, 65-69 és a 75-84 éves korosztálynál mutatható ki. Az is megfigyelhető, hogy a nők közül kerül ki a legidősebb generációt képviselő külterületi lakos is (91 éves). A tanyai lakosok körében a fiatal korosztálynál többség mutatható ki a 15-24 évesek körében, az aktív korúaknál pedig a 45-49 éveseknél, tehát a szülők korosztályában. Az idősebb generáció körében is észrevehető korosztályos többség, mégpedig a 60-64 éves generációnál. Ez a Ratkó-korszak népességgpolitikájának tudható be.

A lakosság 57,6 százaléka tősgyökeres tanyasi, születésük óta tanyán élnek. A fennmaradó 42,4 százalék az elmúlt ötven év során költözött ki a tanyavilágba. Tizenhat tanyára 2000 óta költöztek ki (12,8%). A megkérdezettek nagy része – főként a fiatalok és a középkorúak – Szegeden születtek, az idősebb generáció pedig a tanyavilágban jött világra.

A megkérdezettek legnagyobb részének a nyolc általános a legmagasabb iskolai végzettsége (32,9%). De 5,6 százalék ennél kevesebb osztályt végzett, akik szinte kivétel nélkül az idősök közül kerülnek ki. Az idősebb generációnak még nem volt lehetősége a továbbtanulásra, hiszen segíteniük kellett a szülőknek a családi gazdálkodásban. 21,4 százalék szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik, és ennél valamivel több az érettségizettek (22,7%) aránya. A válaszadók 4,5 százaléka volt diplomás (16 fő), ami leginkább a fiatalabb korosztályra jellemző. Általánosságban elmondható, hogy a tanyán élők iskolai végzettsége elmarad a belterületen élők iskolázottságától, ami egyrészt abból fakad, hogy a hagyományos tanyasi gazdálkodás nem igényli a magas iskolai végzettséget, másrészt a fiatalabb, iskolázottabb rétegek a múltban rendre elköltöztek.

A tanyán élők jövedelemviszonyait tekintve a legnagyobb részt a termelésből származó jövedelem (52,8%) teszi ki, majd ezt követi a nyugdíj 45,6 százalékkal (2. táblázat).

2. táblázat: A tanyán élők megélhetési forrásai

A háztartás jövedelemforrásai	A tanyai háztartás	Százalékos megoszlás
Gazdálkodásból származó jövedelem	66	52,8
Nyugdíj	57	45,6
Alkalmazotti bér	54	43,2
Családi pótlék	41	32,8
Szociális segély vagy támogatás	19	15,2
Egyéb	13	10,4
GYES, GYED	11	8,8
Vállalkozásból származó jövedelem	7	5,6
Értékelhető kérdőívek száma	125	100,0

Forrás: saját adatgyűjtés, 2011-2012

Szembevetendő az előregedett népesség. A megkérdezett háztartások 28 százalékának (16 háztartás) egyetlen jövedelemforrása volt a nyugdíj. A mezőgazdaság

szerepe a középkorú családok körében a legmagasabb, s nem csupán kényszer, hanem a hosszútávú életstratégia része: a szülők és gyerekek 34,8 százalék, a többgenerációs családok 25,8 százalék, a gyerek nélküli családok 18,2 százalék. Az egyedül élők 12,1 százaléka él mezőgazdaságból. Legkisebb a mezőgazdaság súlya a csonka családok körében (9,1%).

A 125 háztartás közel fele (43,2%) kap alkalmazotti bért. Azonban fő jövedelemforrást csak a családok mintegy felében jelent. További tanulság, hogy a tanyáknak csak a fele tekinthető mezőgazdaságilag aktívnapjainkban. A háztartások 48,1 százalékában az alkalmazotti bér kiegészül a gazdálkodásból származó jövedelemmel. Ezt követi a családi pótlék, mely a tanyák 32,8 százalékában jelenik meg. A gyerekek után járó GYES, GYED részesedése alacsonynak mondható (8,8%). Saját vállalkozásból csak kevesen élnek, mindössze 7 család, s ez inkább a középkorúakra jellemző. Szociális támogatást majdnem minden hetedik család kap. A vizsgálatom alapján a többgyerekes családok 63,2 százaléka részesül szociális segélyben. A háztartások 3 százalékában él olyan személy, aki munkanélküli segélyre jogosult.

5.3. A tanyák állapota, felszereltsége

A tanyák lakóépületeinek közel fele a második világháború előtt épült (48%), mintegy 16 százaléka pedig a 19. században (3. táblázat).

3. táblázat: A felmért tanyák kora

A tanyán épült lakóházak építési ideje	A tanyák száma	Százalékos megoszlás
1900-ig épült	20	16,0
1900-1945 között épült	40	32,0
1946-1990 között épült	53	42,4
1990 után épült	12	9,6
Összes tanya	125	100,0

Forrás: saját adatgyűjtés, 2011-2012

1950-1986 között külterületi építési tilalmat rendeltek el. A belügyminisztériumi rendeletet úgy játszották ki, hogy a korábban is meglévő tanyákat átépítették, modernizálták, a régi épület falának csak egy-egy részét hagyták meg. 1945-től a

rendszerváltozás időszakáig 53 tanyát újíttak fel részben vagy egészben (42,4%). 1990 után nem nőtt kimagaslóan a tanyák száma, mindössze 12 külterületi lakóház készült azóta. Jellemzőjük, hogy az országút közelében épültek, és a lakók nem mezőgazdasággal foglalkoznak (*1. kép*). Többségük 150 méteren belül helyezkedik el a műúthoz képest. Zákányszék külterületéről, a szomszédos településekről és Szegedről is érkeztek lakók az új tanyákba.

1. kép: A régi tanyai szerepkör újjáéledése: a lakótanya

Forrás: szerző által készített kép, 2012

A második világháború előtt a lakóházak fő építőanyaga a vályog volt. Az olcsóság mellett fő előnye, hogy helyben rendelkezésre áll, s télen-nyáron kedvező a hőszigetelése. A mai tanyák kétharmada továbbra is vályogfalú. A téglából épült lakóépületek aránya alig éri el a 20 százalékot. Többségük az újabb építésűek köréből kerül ki, ami jelzi, hogy az új tanyák már nem tartják meg a korábbi építészeti hagyományokat.

Az 1970-ig épült lakóházakra jellemző a felújítás. A nádtetőt lecserélték a lakók cseréptetőzetre, bevezették a villanyt, központi fűtést, ajtót-ablakot cseréltek, bővítették a lakóépületet egy-két szobával, fürdőszobát alakítottak ki. Ezek az újítások sokat elárulnak a házak komfortosságáról. Ma már a tanyák 92,8 százalékában található fürdőszoba. Vízüblítéses WC már kevesebb helyen van, a tanyák 82,4 százalékában. E tekintetben a legjobb helyzetben az aktív korúak vannak. A 60 éven felüli lakosok

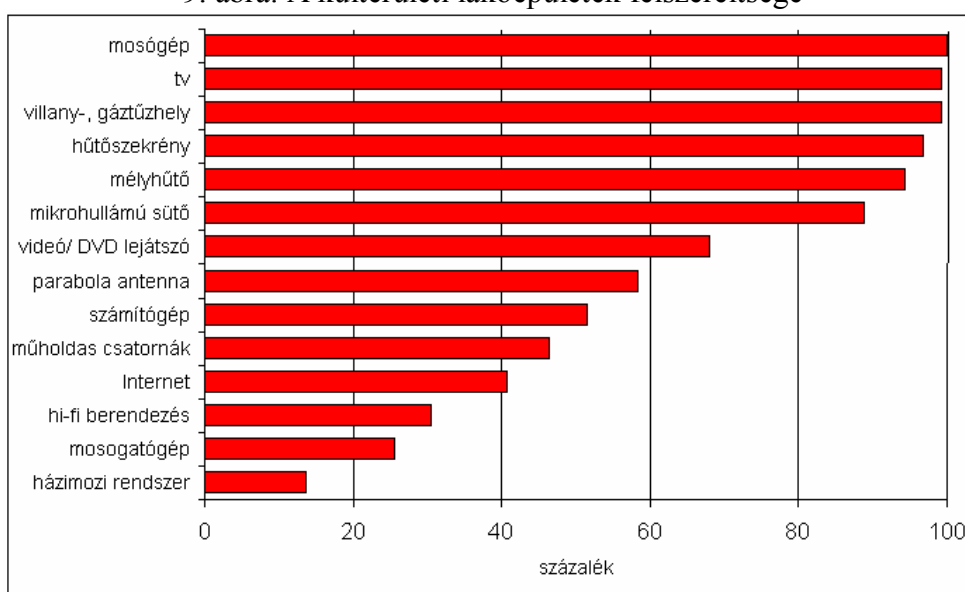
háromnegyede csak udvari árnyékszékkel rendelkezik, különösen igaz ez az egyedül élő nyugdíjasokra.

A vízellátás terén a külterületi háztartások csak saját magukra számíthatnak, hiszen a vezetékes víz kiépítése rendkívül költséges lenne. A tanyák 85 százaléka fűt kútból szerzi a vizet, a maradék 15 százalékuk pedig ásott kútból.

A fűtés tekintetében a lakóházak háromnegyedében a vegyes tüzelés dominál, ez minden harmadik-negyedik felmért tanyában a központi fűtést jelentette. Gázfűtés csak minden nyolcadik tanyára van bevezetve, a műút közvetlen közelében találhatók. Kályhával a külterületi lakosok 39,2 százaléka fűt és három család kandallót használ.

A villamosítás szempontjából Zákányszéken a tanyák szinte teljes egészében (97,6%) el vannak látva árammal. Nem csak a lakóház, hanem a tanyához tartozó valamennyi épület is. A villany bevezetését követően elérhetőbbé váltak a különféle háztartási és kényelmi berendezések (9. ábra).

9. ábra: A külterületi lakóépületek felszereltsége

Forrás: saját adatok, 2011-2012

A legalapvetőbb háztartási eszközök – mosógép, villany-, gáztűzhely, hűtőszekrény – szinte minden háztartásban megtalálhatóak. A villamosított lakások 99,2 százalékában fordul elő televízió. A kevésbé gyakori háztartási gépek közé tartoznak a szórakoztatási eszközök, például a házimozi rendszer, a hi-fi berendezés. A mosogatógép minden negyedik lakásban van jelen. Minden második tanyán találunk számítógépet, amely inkább a fiatalabb korosztály és a frissen családot alapítottak

kiváltsága. Ellenben Internet kapcsolattal nem minden számítógéppel felszerelt háztartás rendelkezik. A családok 40,8 százalékának van internet hozzáférése.

A telefonellátottság terén is viszonylag kedvező a helyzet. A tanyavilágban élő összes család rendelkezik valamilyen telefonnal. Csak minden huszadik tanyán található vezetékes telefon, ugyanakkor mobiltelefonnal a külterületi lakosok 96,8 százaléka rendelkezik. Mindkét típus összesen húsz háztartásban fordul elő, a több generációs családokra jellemző leginkább. Nem találkoztam olyan háztartással, ahol ne lett volna semmilyen kommunikációs lehetőség.

A megkérdezett családok több mint negyedének (22,4%) van lakása, telke, nyaralója vagy másik tanyája a jelenlegi tanyáján kívül. A telek, lakás és a másik tanya közötti arányok egyenletesen oszlanak meg, mindegyik 7,2 százalék. Kilenc családnak Zákányszéken van telke, kilencnek másik tanyája van Zákányszék területén és szintén kilenc családnak van lakás a tulajdonában. Az utóbbiak közül négynek Zákányszék belterületén található a lakása, a többiek a környező településeken birtokolnak más tulajdont (2 család Szegeden, 1 család Kiskundorozsmán, 1 család Bordányban, 1 család Mórahalmon). Nyaralóval két felkeresett tanyatulajdonos rendelkezik, akik a Balatont és a Mátrát jelölték meg. Közülük az egyiknek lakás is van a tulajdonában.

Szinte valamennyi tanyához tartoznak gazdasági épületek, mint ól, istálló, tyúkól, kukoricagóré. Ezek főleg akkor épültek, amikor a lakóházat is építették. Majdnem minden negyedik tanyán található fóliasátor is. Sok tanyán előfordul még garázs, kamra, műhely és pince is.

Az épületek korszerűsítését a megkérdezettek harmada (45 felmért tanya) fontolgatja. Elsősorban a tetőcserét, a fürdőszoba kialakítását, a központi fűtés beépítését és a szoba bővítését említették. Életkor tekintetében az aktív korúak mintegy 27 százaléka tervezi a tanyák komfortosítását. Az idősebb korosztály körében kevésbé gondolkodnak átalakításon.

Meg kell még említeni a lakatlan tanyák helyzetét is a területen, hiszen a fellelhető tanyák jelentős hányadát (45,5%) jelenti (2. kép). Ezen tanyák döntő része nincs villamosítva. Azok a lakatlan tanyák, amelyek gazdasági funkciót töltenek be tovább élnek. A földeket a tanya körül koncentrálják, a termeléshez szükséges eszközöket és a terményeket gyakran a tanyán tárolják. Ellenben az örökös nélkül maradt tanyák pusztulásra vannak ítélve. Az idős tulajdonos távozását követően a birtok az elhagyott tanyák sorsát fogja követni. Ez alapján a jelenleg még működő tanyák

negyede lakatlanná válhat az idős tanyagazda halálával (CZENE ZS. – JÁVOR K. 2006).

2. kép: A lakatlan tanya

Forrás: szerző által készített kép, 2012

5.4. A tanyai gazdálkodás helyzete

A tanyai életforma összeköthető a gazdálkodással, ezen belül elsősorban a mezőgazdasági tevékenységgel. Zákányszék és a környező települések tanyái annak köszönhetően megmaradásukat, hogy a homoki szőlő és gyümölcsösök nem voltak alkalmasak nagyüzemi termelésre. Ezáltal a szakszövetkezeti tagok nagyobb szabadságot élveztek, s már a rendszerváltozás előtt is sokan az egyéni gazdálkodás útját járták, hiszen a bevitt földet szabadon használhatták, csak a tulajdonjogról mondtak le (KOVÁCS CS.- TOLNAI V. 2001).

A tanyai gazdálkodással kapcsolatban a kérdőíves felmérésből kiderült, hogy a legtöbb tanyán élő gazdálkodik; vagy jövedelmét egészíti ki, vagy főállásban foglalkozik mezőgazdasággal. A következő táblázatban a mezőgazdasági tevékenység jellegét tüntettem fel (4. táblázat).

4. táblázat: A tanyai gazdaságok ágazatok szerinti megoszlása (N=114)

Mezőgazdasági ágazat	Kizárólag gazdálkodás (db)	Gazdálkodás is (db)	Összesen (db)	Százalékos megoszlás
Állattartás	3	13	16	14,0
Növénytermesztés	5	10	15	13,2
Állattartás takarmánytermesztéssel	4	19	23	20,2
Állattartás és növénytermesztés	6	12	18	15,8
Fóliás növénytermelés	4	4	8	7,0
Állattartás takarmány- és növénytermesztéssel	12	22	34	29,8
Összes tanya	34	80	114	100,0

Forrás: saját adatgyűjtés, 2011-2012

A táblázatból látható, hogy a tanyák 29,8 százaléka csak gazdálkodással foglalkozik. Ezt két részre bontottam, beszélhetünk árutermelő és önellátó tanyákról. Árutermelő tanyának (16,7%) tekintetem azokat a háztartásokat, ahol kizárólag csak a mezőgazdaságból származik a család jövedelme, illetve csak GYES, GYED, családi pótlék járul a bevételekhez. Gyakran piacon is értékesítik terményeiket. A fiatal és a középkorú családokra egyaránt jellemző. A másik csoport az önellátó tanyák (13,1%), amelyek a ház körüli konyhakerti növények termesztésével foglalkoznak. Kisebb mezőgazdasági termelést jelent, mivel az ott lakók saját maguknak termelik meg a betevőt. Ez az életforma főleg az idősebbekre jellemző. Elmondható, hogy az ilyen háztartások háztartásfői csak nyolc általános, vagy attól alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, s az átlag jövedelmük alacsony. A másik csoport a „gazdálkodással is” foglalkozók. Ide azokat soroltam, akiknek csak a jövedelmét egészíti ki a mezőgazdaság. A gazdálkodással is foglalkozók aránya 70,2 százalék. Ők képviselik a fiatalabb korosztályt. Jellemzően képzettebb emberek, diplomával, érettségivel vagy szakmunkás végzettséggel rendelkeznek. Jövedelmi helyzetük pedig megelőzi az előző csoportét.

A mezőgazdasági ágazatok megoszlását figyelembe véve a legmagasabb az állattartás takarmánytermesztéssel és növénytermesztéssel foglalkozók aránya (29,8%), míg a legkisebb a fóliás növénytermesztő családok aránya. A táblázatból azt is megtudhatjuk, hogy sok gazdálkodó több lábon áll, csak állattartással vagy csak növénytermesztéssel kevesen foglalkoznak, a többség többféle tevékenységet is folytat.

A válaszadók 8,8 százaléka egyáltalán nem folytat mezőgazdasági tevékenységet. 91,2 százalékra tehető a gazdálkodással valamilyen szinten foglalkozó családok aránya. A tanyán végzett munka – főtevékenységként vagy akár jövedelem kiegészítésként – legjellemzőbb formája a növénytermesztés és az állattenyésztés. A gazdálkodók nagy része őstermelő, illetve családjukat is bevonják a tevékenységbe, a válaszadók háromnegyedére vonatkozik ez a megállapítás. A mezőgazdasági vállalkozók aránya rendkívül alacsony, a két százalékot (2,4%) alig haladja meg. A mezőgazdasággal foglalkozók lényegében a saját földjüket művelik.

A földterülettel rendelkező 114 tanya 714 ha szántóföldet művel, melyből 665 ha saját tulajdon, a maradék 49 ha bérelt földterület. A birtokok átlagos nagysága 5,8 ha, ami elaprózott birtokviszonyokat jelez. A földek 62,7 százaléka 5 hektár alatti (5. táblázat).

5. táblázat: A megkérdezettek által megművelt birtokterület nagysága

Földterület	Tanyák száma	Tanyák aránya (%)
5 ha alatt	69	60,5
5-10 ha	26	22,8
10,1-25 ha	16	14,4
25,1 ha felett	3	2,6
Összes válasz	114	100,0

Forrás: saját adatok, 2011-2012

A legkisebb gazdaság 0,3 ha, míg a legnagyobb 60 ha területű. Minden hatodik tanyán a földbirtok nagysága meghaladja a 10 hektárt, és a nagyobb földek (25,1-60 ha) aránya 2,6 százalék. Az őstermelők egy kis része, 13,1 százalékuk bérelt földterületen is gazdálkodik, igaz csak 1-5 hektárnyi területen. Meg kell jegyezni, hogy Zákányszék belterületén is sok a földtulajdonos, aki rendelkezik tanyával és megművelhető földdel, viszont nem él kinn a tanyán.

A gazdálkodó tanyák számának további csökkenése várható, hiszen viszonylag kevés a komolyabb családfenntartásra is képes gazdaság. Viszont széles az a tanyai réteg, akik a gazdaságra, mint a megélhetés szintjét biztosító tevékenységre tekintenek, nem mint vállalkozás. Ez mutatja, hogy a tanya még semmiképpen sem farmgazdaság.

A kutatásba bevont családok 6,4%-a vallotta be, hogy foglalkoztat bér munkaerőt a mezőgazdasági termeléshez. Számuk nagyon változó, egytől akár tizenöt fő is lehet, és általában idényjelleggel foglalkoztatják őket. Közülük minden ötödik ismerte el, hogy

román származású vendégmunkások is besegítenek a munkába. Csak találgatni lehet, de valószínűleg ennél jóval több tanyán foglalkoztatnak külföldi munkaerőt.

A továbbiakban a gépesítettség szempontjából elemzem a tanyasi gazdaságokat. A mezőgazdasági gépekkel való ellátottság alapján a tanyák helyzete biztatónak mondható első ránézésre. A vizsgálat 92 traktor meglétét mutatta ki, de csak a felmért tanyák felében található (3. kép). Van olyan tanya, ami négy traktorral is rendelkezik.

3. kép: Használatban lévő traktor

Forrás: szerző által készített kép, 2012

Ellenben a gépek életkorát tekintve rosszabb a helyzet, mivel átlag életkoruk megközelíti a 30 évet, de találkoztam 55 éves traktorral is. Emellett a gazdák birtokolnak még egyéb mezőgazdasági gépeket is, igaz kisebb arányban, úgymint búzakombájn, kukoricakombájn, burgonyakombájn. Öntözőberendezések is szép számmal vannak: dob, szivattyús, mikro szórós berendezések.

Viszonylag kevés azoknak a tanyáknak az aránya (14,0%), ahol a gazdaságot szeretnék a következő tíz évben leépíteni. A gazdálkodással foglalkozó tanyák többségén – 68,4% – inkább a szintentartás a cél, míg a tanyák 17,6%-ában tervezik a gazdaság fejlesztését, mely a tanyasi gazdálkodás jövőjére nézve mindenképpen reményt keltő. Legnagyobb számban a mezőgazdasági gépek vásárlását céloznák meg, de a gazdasági épület építését, földvásárlást és az állatállomány létszámnövelését is többen említették tervként. Jellemző, hogy minél idősebb a földtulajdonos, annál

erőteljesebben fontolgatja a gazdaság leépítését, míg a fiatal családoknál magasabb a fejlesztési szándék.

Amint már említettem a tanyák két fő funkciója a növénytermesztés és az állattenyésztés. Ha megfigyeljük a növénytermesztést művelési ágak szerint csoportosítva a szántón kívül (55,3%) a rét és a legelő (25,7%) a legelterjedtebb hasznosítási forma, mellyel a gazdaságok foglalkoznak (6. táblázat).

6. táblázat: A földbirtok hasznosításának módja

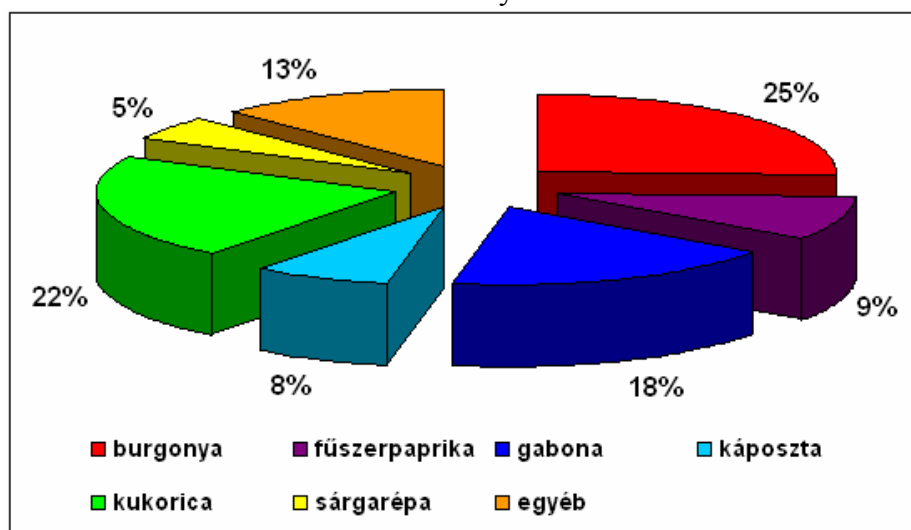
Földbirtok típusa	Tanyák száma	Százalékos részesedés
Szántó	114	55,3
Legelő	53	25,7
Gyümölcsös	25	12,1
Erdő	11	5,3
Egyéb	3	1,5
Összesen	206	100,0

Forrás: saját adatgyűjtés, 2011-2012

Gyümölcsössel a 125 megkérdezett tanyából, csak 25 gazdaság rendelkezik. Erdő kevésbé jellemző a területre, mindössze 5,3%-nak van a tulajdonában. Három gazdaság rendelkezik halastóval, víztározóval.

A szántókon elterjedt a takarmánynövények, gabona és a kukorica termesztése (40%), de kimagasló a burgonyatermesztés (25%) aránya is (10. ábra).

10. ábra: A termesztett növények százalékos eloszlása

Forrás: saját adatgyűjtés, 2011-2012

A takarmánynövényeket általában a tanyán lévő állatokkal etetik fel. A burgonyát, fűszerpaprikát, káposztát, sárgarépát és az egyéb terményeket, mint hagyma, gyökérzöldség, tök, zeller értékesítik. Gyümölcsök közül az őszibarack a legelterjedtebb, a gyümölcsössel foglalkozók közül minden második tanyán barackot termesztenek. Korábban a tájra jellemző szőlőtermesztéssel ma már csak kevesen foglalkoznak, csak négy tanyán mondták, hogy szőlőültetvény van a tulajdonukban.

A tanyai gazdaság másik fontos mutatója az állatállomány. A felkeresett tanyák háromnegyed részében (79,8%) foglalkoznak állattenyésztéssel. A táblázatból kiolvasható, hogy a vizsgált területen nagy gazdaságokról nemigen beszélhetünk (7. táblázat).

7. táblázat: A tanyán elhelyezett állatállományok

A tanyák állatállománya	Tanyák száma	Összes állatállomány	Tanyai átlag
Ló	13	26	2,0
Szarvasmarha	13	107	8,2
Sertés	66	475	7,2
Juh	20	131	6,6
Baromfi	77	1916	24,9
Kecske	7	20	2,9
Házinyúl	2	6	3,0

Forrás: saját adatok, 2011-2012

A baromfi és a sertés a fő haszonállat, azonban egy-egy tanyára csak kevés jószág jut, baromfit nagyobb számban csak 4 gazdaságban találunk, tizenötnél több sertés pedig csak öt gazdánál fordul elő. Egy tanyai háztartásra átlag hét sertés jut. A sertés a saját húsfogyasztás szempontjából még mindig nagy jelentőségű és egyre kevesebben értékesítik, amely a bizonytalan sertésfelvásárlásnak köszönhető. Az állattartó gazdaságok 26 százalékában szánják eladásra a sertést, a többi tanyán a sertésenyésztés önellátásra szolgál. Baromfit csak 77 tanyán találunk (61,6%), míg sertést 66 tanyán (52,8%). A szárnyas jószágokat szinte kizárólag csak önellátásra tartják. Néhány háztartás a tojást is értékesíti. A háztartások fontos haszonállata még a szarvasmarha. Tizenhárom gazda tart szarvasmarhát, de általában csak egy-két állatot. Egy gazdaságot találtam, ahol 50 szarvasmarha volt. A háztartások csekély része (38,5%) értékesíti nagyobb tételben a tejet. Juhot nagyjából minden ötödik tanyán

találunk. Tíz fölötti állatlétszám csak két tanyán fordult elő, s 25 volt a legmagasabb létszám. Egy-két háztartás a gyapjút eladásra szánja. Ló, kecske és házinyúl tartással csekély számú tanyán foglalkoznak.

A mezőgazdasági tevékenység mellett napjainkra új funkciók is megjelentek a tanyán, mint a vendéglátás, szálláshelyek értékesítése, kézműves foglalkozások, biotanyák. Ezek azonban még nem terjedtek el nagy számban. Tanyai turizmusról a területen nem nagyon beszélhetünk, mindössze 2 tanya tulajdonosa foglalkozik ezzel. A biogazdálkodás szintén elenyésző a területen, egyik válaszadó sem jelezte, hogy ilyen gazdasággal rendelkeznének. Viszont próbálkozások már vannak kis területen, kiskertekben.

5.5. Térkapcsolatok

A közlekedési lehetőségek szempontjából a külterületi úthálózat korszerűtlennek mondható. Télen, a nagy hóesés ideje alatt gyakran járhatatlanok az utak. Az elérhetőséget befolyásolja a tanyák kövesúttól való távolsága is. Korábban ez nem jelentett gondot, mivel a munkahelyet jelentő gazdaság közvetlenül a lakóhely közelében helyezkedett el. Mostanra viszont ez a helyzet gyökeresen megváltozott, a munkahely nem feltétlenül jelenti a mezőgazdaságot a tanyán élők számára.

A Zákányszékre történő bejárás rendszerességét tekintve a háztartások faluhoz fűződő viszonya szorosnak mondható, mivel a megkérdezettek 53,6 százaléka naponta vagy akár naponta többször is, 24,8 százalékuk pedig hetente többször bejár valamilyen okból. A fiatalabb korosztályoknak el kell jutniuk az iskolába, a szülőknek a munkahelyükre, illetve be is kell vásárolniuk. Arra a kérdésre, hogy milyen közlekedési eszközzel jutnak el a településre a családok több mint fele (53,7%) a személygépkocsit jelölte meg. A tanyán élők egyötöde nem rendelkezik autóval, ezért ők gyakran közlekednek busszal is, de a rövidebb távok megtételéhez kerékpárt, motorkerékpárt, legkisebb arányban a lovas kocsit, traktort használnak. Sokan szoktak gyalogolni is. Ha a tanyán élők a városban (Szeged, Mórahalom) szeretnének ügyet intézni, akkor a felnőttek fele a buszos közlekedést választja, másik fele a személygépkocsit. A diákok viszont kizárólag a buszt. Általánosságban elmondható, hogy az 50 évnél fiatalabb korcsoportok kapcsolata a legintenzívebb az anyatelepüléssel. A 30-40 év közöttiek csaknem háromnegyede jár be naponta. Ezzel szemben 27 család sorolható abba a

kategóriába, akik ritkábban fordulnak meg a belterületen. A hatvan évnél idősebbek többsége (19 család) lényegében alig mozdul ki a tanyáról, csak heti, de inkább kétheti gyakorisággal keresik fel a falut. Ebből tíz egyedül élő nyugdíjas. A mezőgazdasági termelést folytató tanyákon jellemző, hogy jóval szorosabb a kötődés az anyatelepüléshez.

A központi településre való bejárás rendszeressége szorosan összefügg a tanyák elhelyezkedésével is. Az 500 méteres körzeten belüli tanyák közül 37 család (29,6%) napi gyakorisággal megfordul a településen és csak 22 család (17,6%) jár be naponta a távolabbi határrészekről, azaz több mint egy kilométeres távolságból.

A lakosság nagy része a településen jár orvoshoz, boltba, postára, viszont a komolyabb hivatalos ügyeket és szakorvosi vizsgálatokat legközelebb csak Mórahalmon tudják elintézni, mivel Zákányszék közigazgatásilag Mórahalomhoz tartozik.

5.6. Társadalmi élet

A tanyavilágban különleges szerepet tölt be a szomszédsági viszony. Ezek a kapcsolatok még ma is erősnek mondhatók, mivel a megkérdezettek közel 90 százaléka fontosnak érzi a jószomszédi kapcsolatok ápolását. Napjainkban is elterjedt szokás azok között, akik már születésüktől kezdve tanyán élnek, hogy együttműködnek az élet minden területén, az ismeretségen túl szorosabb kapcsolat is kialakul közöttük. Gyakran egymásra is vannak utalva a külterületen élők. A közvetlen szomszédsági kapcsolatok, a baráti beszélgetések mellett a kölcsönös szívességtétel sem ritka, legjellemzőbb példa a bevásárlás. Ezzel szemben előjön az elszigetelődés problémája is. Ezt nemcsak a térbeli elszigeteltség jelentésében kell értelmezni, hanem gyakran az egymás mellett élő különböző társadalmi csoportok (jövedelem, bevándorlók) szintjén, rendszerint nem keresik egymással a kapcsolatot.

A közbiztonságra vonatkozóan elég vegyes válaszok érkeztek. A családok 45,4 százaléka ítélte jónak a helyzetet. A környék közbiztonságát tekintve az úttól való távolság függvényében változnak a vélemények. A kövesutak 250 méteres körzetében a háztartások 53 százaléka nyilatkozta azt, hogy változtatni kellene a biztonság helyzetén, viszont a kövesutak 1000 méteres körzetén túl ez az érték csökken, 32 százalékot jelent. Tehát a kövesutak közelében történtek kisebb lopások, betörések a múltban.

A közösségi élet területén a szabadidős lehetőségekkel a tanyán élők nemigen élnek. A legtöbben a tévénezést, és az olvasást választják. Szórakozási, kulturális lehetőségek a településen nem nagyon jellemzőek. Azonban a külterületen élők is részt vehetnek az évente megrendezésre kerülő jelentősebb helyi rendezvényeken, mint az alapítványi est, a böllérnap, a búcsú, vagy a nyugdíjas bál. A háztartások 65,6 százaléka legalább évente egyszer részt vesz valamilyen közösségi rendezvényen, s ez alól az idősek sem kivételek. Más szórakozási lehetőséggel csak kevesen élnek. Színházba csak 16 család látogat el éves rendszerességgel. A családok 68,8 százaléka még soha nem járt színházban. Még kevesebben járnak el moziba vagy koncertre. 15 család jelölte meg éves szinten a mozit, és 12 család a koncertet. Ezzel a lehetőséggel inkább a fiatalabb generáció él. Éves gyakorisággal a családok egynegyede (29 család) jár el nyaralni. Leginkább a belföldet, Magyarország tájait részesítik előnyben, s elsősorban a gyerekes családok használják ki ezt a lehetőséget.

5.7. A zánkányszéki tanyagondnokság

A tanyagondnoki szolgálatot a tanyán élő népesség segítésére hozták létre. A tanyákat érő kihívások megismerése céljából kutatásaim során interjút készítettem egy zánkányszéki tanyagondnokkal. A továbbiakban az interjú tapasztalatait mutatom be.

A tanyagondnoki szolgálat célja a tanyatelepülések létformájából adódó hátrányok enyhítése. A társadalmi kirekesztettség, lemaradás és elszigeteltség elleni küzdelem. A tanyagondnokok feladata igen összetett, s a mindennapi élethez kapcsolódik. Az étkeztetés, a bevásárlás, a házi segítségnyújtás, a háziiorvosi szakrendelésre történő beszállítás mellett a hivatalos ügyekben is készségesen segítenek. A szolgálat lehetővé teszi, hogy a kulturális, közösségi és szabadidős programokban részt vehessenek azok is, akik saját erejükből nem tudnának. A község rendelkezik a tanyai társadalomról adatbázissal, ami megkönnyíti a tanyagondnokok munkáját. Így meghatározható, hogy mely tanyákon kik élnek és mely tanyák lakóinak van szüksége segítségre, mert idős, hátrányos helyzetű vagy támogatásra szoruló gyermekkel rendelkező háztartásról van szó.

A megkérdezett tanyagondnok szerint a tanyák mai lakói többségében idős, szegény emberek, akik ténylegesen rászorulnak a támogatásra. A társadalmi szegregáció teljesen igaz az ott élőkre, a szomszédokkal kevésbé tartják a kapcsolatot, melynek

gyakran fizikai, egészségügyi akadályai is vannak. A másik ok, hogy a tanyára kiköltözők nagyobb hányadát a külföldről érkező román vendégmunkások adják, így sokszor félnek is kimozdulni otthonukból az őslakosok. Jellemzően egy család több generációja telepszik le a területen. Emellett érkeznek a tanyavilágba a városokból, például Szegedről is, az olcsóbb megélhetés reményében, és csekély számban vannak olyanok is, akiknek jövedelmi helyzete jónak mondható, viszont idős éveiket szeretnék nyugodt, természet közeli helyen leélni. Az viszont egyáltalán nem jellemző, hogy az anyatelepülésről (Zákányszék) kiköltözzenek az emberek. Inkább a faluból járnak ki a tanyára gazdálkodni, de nem laknak kint.

A közbiztonság a tanyagondnok szerint valóban nem kielégítő. Az illegálisan itt tartózkodó külföldiek és feketemunkások jelenlétének köszönhetően megnövekedett a bűnelkövetések száma. Növekvő beköltözésük óta a betörések és lopások száma is gyarapodott.

A külterület infrastrukturális helyzete összességében kielégítő. Az utak állapota ugyan rossz, főleg az aktív mezőgazdasági tevékenység és a nagy havazás idején. Az áramellátás kiépítettsége ugyanakkor viszonylag jó, csak minimális számú tanyán nincs, mivel a tanyatulajdonosoknak korábban nem volt rá szükségük, most pedig nincs kellő jövedelmük a vezetékes áram bevezetésére. Ez kivált néhány idősebb tanyatulajdonosra jellemző. Vezetékes telefonnal vagy mobillal mindenki rendelkezik, a fűtést központi tüzeléssel vagy cserépkályhával oldják meg, míg vizet többnyire fűrt kútból szereznek.

Problémát okoz, hogy a tanyán élők nagy része, főleg az idős lakosok nem tudják, hogy ki a tanyagondnoki szolgálat körzeti megbízottja, kihez fordulhatnak segítségért. Támogatást szinte az utolsó pillanatban kérnek, amikor már nagy szükség van a tanyagondnokokra. Fontos kihangsúlyozni, hogy a tanyagondnoki szolgálat nem azonos az idősgondozással. Nemcsak azok élhetnek a lehetőséggel, akik egyedülálló idős emberek vagy hátrányos helyzetű családok, hanem bárki, aki tanyán él.

5.8. A tanya jövőképe és rehabilitációja

A felmérésből kiderült, hogy a tanyai életnek számos negatívuma, nehézsége van. A lakosok többsége azonban mégsem szándékozik elköltözni és feladni a tanya által nyújtott lehetőségeket. Arra a kérdésre, hogy szándékában áll-e elköltözni a tanyáról a közeljövőben a megkérdezett családok 12 százaléka adta azt a választ, hogy

tervei között szerepel. Elsődleges célpont Zákányszék belterülete, majd ezt követi valamelyik közeli település, de néhányan a külföldet is felhozták. 88 százalékuk hosszabb távon is a tanyán szeretne maradni. Legnagyobb arányban (42,4%) a megszokás köti a lakosokat a tanyához, tanyai élethez. Tehát gyökereikhez való ragaszkodás, őseik életformája, lakóhelyük a meghatározó ok. 49 család (39,2%) a természeti tényezőket jelölte meg, a természet közeli élet szépségét. A csendet, a nyugalmat, a szabadságot, a tiszta levegőt és a föld közelségét említették. Kisebb arányt képvisel ugyan, de mégis jelen van, hogy a szükség, a könnyebb megélhetés, a szegénység miatt választják ezt az életformát más lehetőségek híján. A válaszadó családok 6,4 százaléka válaszolt így.

Ha az utódlás kérdését vizsgáljuk, azt vehetjük észre, hogy a legtöbb gazdálkodással foglalkozó tanyán nincs olyan családtag, aki folytatná ezt a tevékenységet. A 125 tanyából csak hatvanan adták azt a választ, hogy a családban van olyan személy, aki biztosan tovább viszi a tanyai gazdálkodást. Akik ezt a választ adták közülük a legtöbben a gyermeküket jelölték meg, de volt olyan, aki a testvérét, vagy éppen szomszédját említette. Ehhez hozzátartozik az is, hogy a tanyák nagyobbik részében nem látnak lehetőséget a gazdálkodásban, úgy vélik nincs jövője a tanyai mezőgazdaságnak.

A külterületen élők között vannak olyanok is, akik számára pusztán csak megszokást jelent a tanyai életvitel. Viszont vannak, akik többet látnak benne, nem kényszernek fogják fel, hanem életük egyik legfontosabb céljának tekintik. Az utóbbi véleményen főként a 30-50 év közötti családok vannak, akik pozitívan látják a termelés és a tanyai életforma távlati jövőjét. Bizakodóak abban a tekintetben, hogy a mezőgazdaság újból biztos megélhetéssé fog válni. A fiatal családokra (20-30 évesek) jellemző, hogy nem találják helyüket e körülmények között, inkább kényszert jelent számukra a tanyán élés.

Felvetődik a kérdés, hogy beszélhetünk-e napjainkban tanyai reneszánszról, vissza lehet-e térni a tanyai életmódhoz. Ahhoz, hogy ez megtörténjen mindenképpen szükség van a tanyák rehabilitációjára. Meg kell őrizni az évszázadokon keresztül felhalmozott tudást, hagyományt, amely az ember és a természet szoros kapcsolatát lehetővé tette. Az infrastrukturális hiányosságokat meg lehet oldani, amely napjainkban riasztja a fiatal generációkat a tanyai életmódtól. A vízellátás, az áramellátás, az utak javítása, az egészségügyi és szociális ellátás, a tanyagondnoki hálózat mind ezt a célt

szolgálja. Támogatni kell minden új kezdeményezést, ami a tanya fennmaradását célozza. Erre jelenleg két kitörési pont kínálkozik a vegyszermentes gazdálkodás és a turizmus. A jövőben a tanyák szerepe felértékelődhet az önellátás, az árutermelés, a folyamatosan növekvő élelmiszerárak és alacsony munkaerőköltség mellett. A tanyalakóknak az új körülményekhez igazodniuk kell és új életfelfogást, gazdasági stratégiát kell elsajátítaniuk (FONT E. 2006).

6. Összegzés

„A magyar településhálózat egyik legsajátosabb tartozéka az alföldi tanya” (BECSEI J. 1999, p. 55). A 15-16. században megjelent tanya ősi formája az évek során sokat változott. A természeti és gazdasági szempontból sokszínű magyar tanyavilág az utóbbi évszázadban radikális változásokon ment keresztül, azonban az erőltetett kollektivizálás, az agresszív külső politikai beavatkozás ellenére is fenn tudott maradni. Mára viszont úgy tűnik nem találja korábban elfoglalt helyét a természetben, a társadalomban és a gazdaságban. A tanya értéke megváltozott a 21. századra.

Zákányszék külterületi népessége folyamatosan csökken, ahogyan a többi tanyás községé is. Az általam vizsgált területen a tanyák közel fele sajnos lakatlan. A lakatlan tanyák akkor maradhatnak fenn, ha valamilyen gazdasági funkcióval (mezőgazdaság, turizmus stb.) rendelkeznek vagy hobbytanyaként hasznosítják őket. Az első esetben a tanya gazdája rendszerint a település belterületén él és kijár gazdálkodni a tanyára, a földek általában a tanya körül koncentrálnak. A hobbytanya viszont a városi középrétegek nyári vagy hétvégi pihenőhelyéül szolgál. Viszont a lakatlan tanyáknak van egy harmadik csoportja is, ami az előző két feltételnek nem felel meg, mivel tulajdonosa nincs. Ilyenkor gyakran az enyészeté válik az épület, elpusztul a tanya. A tanyák jövője szempontjából meghatározó az idősek által lakott, általában kedvezőtlen elérhetőségű tanyák életben tartása, hiszen a lakók elhalálása után valószínűleg a lakatlan tanyák számát fogja gyarapítani, esetleg csak ideiglenesen válik lakottá. Ezek a tanyák általában távol esnek a műúttól, és rossz komfortfokozattal rendelkeznek. Földrajzi szempontból megállapítható, hogy azon tanyák helyzete a legkedvezőbb, amelyek a közlekedési utak mellett, vagy a központi település közelében helyezkednek el.

A tanyán élőkre fokozottan jellemző az előregedés. A tanult fiatal generáció rendszerint elhagyja a tanyát a biztos megélhetés reményében. Ennek következtében sajátosan alakul a helyi társadalom összetétele. A fiatalok helyére ugyan kisebb arányban a városból kiköltöző családok (köztük problémás népcsoportok) érkeznek, olcsóbb megélhetés reményében, ugyanakkor a hagyományos tanyai gazdálkodás a háttérbe szorul és csak a lakófunkció érvényesül.

Fontos hangsúlyozni még, hogy minél idősebb a tanyai lakos, annál erősebben ragaszkodik lakóhelyéhez. Ezek az idős emberek ritkábban járnak a központi településre, félnek kimozdulni. Zákányszék esetében a román munkavállalók bevándorlása is fokozza a problémát. A fiatalok, és a gyerekes családok sűrűbben megfordulnak a központi településen, a munkahely, az iskola és a szórakozási lehetőségek is oda vonzzák őket. A tanyán élők – főleg idősek, hátrányos helyzetűek – segítségére hivatott a tanyagondnoki szolgálat, amely az elszigetelődést, lemaradást igyekszik enyhíteni.

A múltban a tanyán élés egyet jelentett a gazdálkodással. Mostanra viszonylag csekély az a réteg, amely csak gazdálkodásból él, és számuk feltehetően a jövőben is csökkenni fog. A jelenlegi körülmények között az 5 ha-nál kisebb földterületek nem alkalmasak arra, hogy kizárólag mezőgazdaságból biztosítsák a családok megélhetését. Ugyanakkor nem véletlen az sem, hogy a tanyán élők jelentős többsége folytat valamiféle mezőgazdasági tevékenységet állandó munkahelye mellett is. A település belterületén lakók között is jelentős számban vannak olyan gazdák, akik főállásban, és hivatásszerűen űzik a gazdálkodást. A tulajdonukban lévő tanyát ugyanakkor csak gazdasági épületnek hasznosítják. Vizsgálataim szerint Zákányszéken az innovációk, mint az ökolgazdaság és a turizmus kevésbé meghatározók, bár próbálkozások akadnak, de jelentőségük még elhanyagolható.

Ahhoz, hogy a tanyavilág újra megtalálja helyét a 21. században, szükség van olyan sajátos értékekre, melyeket fel tud mutatni ebben a században is. Csak akkor lehet a tanya a jövőben is működő településforma, ha új arculatot vesz fel. A jövőre nézve a tanyán élés perspektívát jelenthet, ha a tanyák műszaki-társadalmi rehabilitációja megvalósulna, új funkciók megjelenését elősegítenék, a mezőgazdaság rejlő lehetőségeket kiaknáznák és az infrastrukturális hiányosságokat megoldanák. Továbbá a már megvalósult és sikeresen működő programokat továbbra is fenntartanák, úgy mint a tanyán élő idős és hátrányos helyzetűekről való gondoskodást. Ennek fényében a tanyák szerepe a jövőben felértékelődhet.

7. Felhasznált irodalom

- BAJMÓCY P. 2001: A tanyaközség útja a népesedési adatok tükrében. – In: DURÓ A. (szerk.): Zákányszék földje és népe az ezredfordulón. Zákányszék Község Önkormányzata, Zákányszék. pp. 13-32.
- BECSEI J. 1999: Nagyvárosi fejlődés és falusi átalakulás. – JATE Gazdaság Földrajzi Tanszék, Szeged. 124 p.
- BECSEI J. 2004: A magyarországi tanyarendszer és az európai uniós tagság. – In: PÓCS GY. (szerk.): Falvak, földek, földművesek. Agroinform Kiadó, Budapest. pp. 17-38.
- BELUSZKY P. 2001: A Nagyalföld történeti földrajza. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 274 p.
- CZENE ZS. – JÁVOR K. 2006: A tanyák: XXI. századi végváraink. – A Falu, XXI. 2. pp. 13-25.
- CSATÁRI B. – KISS A. (szerk.) 2004: Tanyai kaleidoszkóp: 2002-2003. évi Tanyakollégium munkájának eredményei. – MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 192 p.
- DURÓ A. 1989: A tanyai átalakulás társadalomföldrajzi vonatkozásai Szatymaz és Zákányszék példáján. – Egyetemi doktori értekezés, kézirat. JATE, Szeged. 130 p.
- DURÓ A. 2001: Társadalomföldrajzi pillanatfelvétel a ruzsai tanyavilágról. – In: MARJANUCZ L. (szerk.): Ruzsa története és népelete. Juhász Nyomda Kft, Szeged. pp. 215-241.
- DURÓ A 2011: Zákányszék. – In: BELUSZKY P. – SIKOS T. T. (szerk.): Változó falvaink. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 207-238.
- ERDEI F. 1976: Magyar tanyák. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 270 p.
- FALUDI E. 2010: Ökológiai gondolkodás és a tanyák szerepe. – In: GLATZ F. (szerk.): A magyar tanyás vidékek. MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. pp. 55-56.
- FODOR F. 2001: Szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés a zákányszéki homokon. – In: DURÓ A. (szerk.): Zákányszék földje és népe az ezredfordulón. Zákányszék Község Önkormányzata, Zákányszék. pp. 135-158.
- FONT E. 2006: Múlt vagy jövő?. – A Falu, XXI. 2. pp. 111-118.

- GÖGÖS Z. 2010: A tanyák fontossága. – In: GLATZ F. (szerk.): A magyar tanyás vidékek. MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. pp. 39-42.
- GYÖRFFY I. 1937: A magyar tanya. – Földrajzi Közlemények. 65. 4-5. pp. 70-93.
- JUHÁSZ A. 1975: Adatok a szegedi tanyák kialakulásához. – Ethnographia. 86. 2-3. pp. 276-312.
- JUHÁSZ A. 1992: A tanyák településtörténete. – In: JUHÁSZ A. (szerk.): Mórahalom: A település földje és népe. Mórahalom Város Önkormányzata, Mórahalom. pp. 63-102.
- KEVEINÉ BÁRÁNY I. – GULYÁS Á. 2001: Zákányszék természeti adottságai. – In: DURÓ A. (szerk.): Zákányszék földje és népe az ezredfordulón. Zákányszék Község Önkormányzata, Zákányszék. pp. 13-32.
- KOVÁCS CS. – TOLNAI V. 2001: Zákányszék tanyavilága az ezredfordulón. – In: DURÓ A. (szerk.): Zákányszék földje és népe az ezredfordulón. Zákányszék Község Önkormányzata, Zákányszék. pp. 159-174.
- MENDÖL T. 1963: Általános településföldrajz. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 567 p.
- RENDEK L. 2006: A mi tanyánk: a Rendek-tanya. – A Falu, XXI. 2. pp. 107-110.
- SZÜTS M. 1914: Szeged mezőgazdasága. – Traub B és Társa Kő- és Könyvnyomdai Műintézete, Szeged. 456 p.
- OZSVÁTH G. D. 2001: A szegedi szállásoktól Lengyelkapolnáig: Zákány benépesülése. – In: DURÓ A. (szerk.): Zákányszék földje és népe az ezredfordulón. Zákányszék Község Önkormányzata, Zákányszék. pp. 33-64.

Egyéb forrás:

Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer

<https://teir.vati.hu/>

Központi Statisztikai Hivatal

www.ksh.hu

8. Melléklet

1. melléklet

TANYAKUTATÁS KÉRDŐÍV

A VÁLASZADÁS ÖNKÉNTES!

1. Szeret tanyán élni?

- 1. Igen, mert (2-3 dolog): _____
- 2. Nem

2. Mióta él tanyán? _____

3. Kinek a tulajdonában van a tanya?

- 1. saját tulajdon
- 2. rokon tulajdona
- 3. bérli

4. Mikor épült a tanya? _____

5. Mikor lett utoljára felújítva/ újjáépítve a lakóépület?

- 1. 1990 előtt
- 2. 1990-2000
- 3. 2000 óta
- 4. nem volt

5.1 Ha volt, milyen jellegű felújítás volt ez? _____

6. A lakóépületek építőanyaga:

- 1. vályog alap nélkül
- 2. vályog alapozva
- 3. tégl
- 4. egyéb, és pedig: _____

7. Van-e telke, ingatlana, háza a tanyán kívül?

- 1. telek
- 2. nyaraló
- 3. lakás
- 4. másik tanya
- 5. nincs

7.1. Ha van, hol található? _____

8. Mire használja a tanyát?

- 1. csak állandó lakás
- 2. hobbytanyaként hasznosítja
- 3. csak gazdálkodik
- 4. gazdálkodik és ott lakik

9. Tervez-e valamilyen átalakítást/fejlesztést a tanyán a következő 5 évben?

- 1. Igen
- 2. Nem

9.1. Ha igen, akkor mit? _____

10 A tanya távolsága:

	1. Kövesút	2. Faluközpont	3. Szeged	4. Mórahalom
Távolság (m/km)				

11. Milyen gyakran járnak be a faluba?

1. naponta
2. hetente többször
3. hetente egyszer
4. havonta kétszer
5. havonta

11.1. Milyen közlekedési eszközökkel? _____

12. Milyen közlekedési eszközökkel rendelkezik a tanya?

Eszköz	1. / 2.	Darab
a, kerékpár	Igen/ Nem	
b, motorkerékpár	Igen/ Nem	
c, személyautó	Igen/ Nem	
d, kisteher	Igen/ Nem	
e, egyéb, éspedig:		

13. Milyen szabadidős lehetőségekkel él?

Esemény	Gyakoriság (1. hetente, 2. havonta, 3. évente többször, 4. évente, 5. ritkábban, 6. soha)
a, színház	
b, mozi	
c, koncert	
d, helyi rendezvény	
e, nyaralás	
f, egyéb, éspedig:	

14. Milyen háztartási eszközökkel rendelkezik a tanya?

Eszköz	1. / 2.	Eszköz	1. / 2.
a, mosógép	Van/ Nincs	h, videó, DVD lejátszó	Van/ Nincs
b, mosogatógép	Van/ Nincs	i, parabola antenna	Van/ Nincs
c, mélyhűtő	Van/ Nincs	j, digi/ UPC	Van/ Nincs
d, hűtőszekrény	Van/ Nincs	k, számítógép	Van/ Nincs
e, tűzhely	Van/ Nincs	l, Internet	Van/ Nincs
f, mikrohullámú sütő	Van/ Nincs	m, hi-fi berendezés	Van/ Nincs
g, Tv	Van/ Nincs	n, házimozi rendszer	Van/ Nincs

15. Milyen típusú a fűtés?

1. központi fűtés
2. kályha
3. villanykályha
4. egyéb, éspedig: _____

16. Van-e fürdőszoba?

1. Van
2. Nincs

17. Van-e telefon:

1. vezetékes
2. mobiltelefon
3. nincs

18. Milyen típusú a WC?

1. vízöblítéses
2. udvari

19. Milyen a kapcsolata a szomszédokkal?

1. nagyon rossz
2. rossz
3. közepes
4. jó
5. kiváló

20. Hogyan értékeli a turizmus kialakulásának/ fejlődésének lehetőségeit a területen?

1. nagyon rossz
2. rossz
3. közepes
4. jó
5. kiváló

21. Milyen a közbiztonság a tanyán?

1. nagyon rossz
2. rossz
3. közepes
4. jó
5. kiváló

22. Szándékában áll-e elköltözni a tanyáról a következő 5 évben?

1. Igen
2. Nem

19.1. Ha igen, miért? _____

23. Van-e aki továbbviszi a tanyai gazdálkodást?

1. Van: _____
2. Nincs

24. A tanyán folytatott mezőgazdasági tevékenység jellege:

1. nem folytat mezőgazdasági tevékenységet
2. csak önellátásra termel
3. 1-2 terméket a piacon értékesít, ezek: _____
4. több terméket is nagyobb tételben értékesít, ezek: _____

25. A gazdálkodás formája:

1. Nem gazdálkodik
2. Östermelő
3. Vállalkozó
4. Gazdálkodást kiegészítő tevékenységet folytató östermelő
5. Egyéb _____

26. Milyen gazdasági épületek tartoznak a tanyához?

Gazdasági épület típusa	1. Mikor épült? (évtizedes pontossággal)	2. Mennyi van belőle? (db)
a, ól		
b, istálló		
c, tyúkól		
d, kukoricagóré		
e, fóliasátor		
f, műhely		
g, pince		
h, egyéb, éspedig:		

27. Mekkora területen gazdálkodnak?

Földterület (ha)	1. Szántó	2. Gyümölcsös	3. Legelő	4. Erdő	5. Egyéb, éspedig:	6. Összesen
a, saját tulajdon						
b, bérelt						

28. Milyen növényeket termesztene, és hol értékesítik azokat?

	Termesztet növények	Mekkora földterületen? (ha)	Mekkora az öntözött terület? (ha)	Értékesítés módja: 1. feldolgozó 2. felvásárló 3. piac 4. saját felhasználás 5. egyéb	Becsült mennyiség
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

29. Milyen állatállománnyal rendelkezik?

Jószágféle	1. ló	2. szarvasmarha	3. sertés	4. juh	5. baromfi	6. egyéb, és pedig:
Állomány (db)						

30. Mely állatokat értékesíti?

	Jószágféle	Milyen piacon értékesíti? 1. közvetlen piac 2. felvásárló 3. feldolgozó 4. saját felhasználás	Értékesített mennyiség	Nagyobb tételben értékesített állati termék (tej, tojás, gyapjú, egyéb)
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				

31. Folytat-e a gazdálkodáson kívül más gazdasági tevékenységet?

1. Igen
2. Nem

31.1. Ha igen, akkor:

1. Földműveléssel kapcsolatos szolgáltatói tevékenység (szántás, vetés, aratás)
2. Árufuvarozás
3. Mezőgazdasági termékek feldolgozása
4. Turizmus

32. Milyen gépparkkal rendelkezik a tanya?

Géptípus	1. traktor	2. kombájn	3. egyéb haszongépjármű	4. öntöző berendezés
Darab				
Gépjárművek kora (év)				

33. Foglalkoztatnak-e bér munkaeerőt a mezőgazdasági termeléshez?

1. Nem, a család végzi
2. Igen, ide ny jelleggel, létszám: _____
3. Igen, állandó jelleggel, létszám: _____

33.1. Ha igen foglalkoztatnak-e külföldi munkaeerőt?

1. Igen, létszám: _____
2. Nem

34. Mi a terve a tanyai gazdasággal a következő 10 évben?

1. fejleszti
2. szinten tartja
3. leépíti

34.1. Ha fejleszti:

1. Az állatállomány létszámát növeli
2. Földet vesz
3. Mezőgazdasági gépeket vesz
4. Gazdasági épületet épít
5. Egyéb _____

35. A tanyán lakó személyek

	Családtagok neme (kitöltő is)	Születési év	Születési hely	Legmagasabb iskolai végzettség	Foglalkozás
1.	Férfi / Nő				
2.	Férfi / Nő				
3.	Férfi / Nő				
4.	Férfi / Nő				
5.	Férfi / Nő				

36. A háztartás jövedelemforrásai (több válasz is lehetséges):

1. Gazdálkodásból származó jövedelem
2. Más vállalkozás (_____)
3. Alkalmazotti bér
4. Nyugdíj
5. Családi pótlék
6. GYES, GYED
7. Egyéb szociális segély, ill. támogatás
8. Egyéb: _____

Köszönöm a segítségét!